

Συλλογή της Νομολογίας

ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (πρώτο τμήμα)

της 14ης Νοεμβρίου 2018*

«Παράβαση κράτους μέλους – Κρατικές ενισχύσεις – Ενισχύσεις που κρίθηκαν παράνομες και μη συμβατές προς την εσωτερική αγορά – Υποχρέωση ανακτήσεως – Απόφαση του Δικαστηρίου με την οποία διαπιστώνεται η παράβαση – Επιχείρηση που ασκεί συγχρόνως εμπορικές και στρατιωτικές δραστηριότητες – Μη εκτέλεση – Ουσιώδη συμφέροντα ασφαλείας κράτους μέλους – Άρθρο 346, παράγραφος 1, στοιχείο β', ΣΛΕΕ – Οικονομικές κυρώσεις – Χρηματική ποινή – Κατ' αποκοπήν ποσό – Ικανότητα πληρωμής – Συντελεστής "N" – Παράγοντες βάσει των οποίων αξιολογείται η ικανότητα πληρωμής – Ακαθάριστο εγχώριο προϊόν – Στάθμιση των ψήφων κράτους μέλους στο Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης – Νέος κανόνας ψηφοφορίας στο Συμβούλιο»

Στην υπόθεση C-93/17,

με αντικείμενο προσφυγή λόγω παραβάσεως βάσει του άρθρου 260, παράγραφος 2, ΣΛΕΕ, που ασκήθηκε στις 22 Φεβρουαρίου 2017,

Ευρωπαϊκή Επιτροπή, εκπροσωπούμενη από τους Α. Μπουχάγιαρ και Β. Stromsky,

προσφεύγουσα,

κατά

Ελληνικής Δημοκρατίας, εκπροσωπούμενης από τον Κ. Μπόσκοβιτς και την Α. Σαμώνη-Ράντου,

καθής,

ΤΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ (πρώτο τμήμα),

συγκείμενο από τους R. Silva de Lapuerta, Αντιπρόεδρο, προεδρεύουσα του πρώτου τμήματος, J.-C. Bonichot, A. Arabadjiev (εισηγητή), C. G. Fernlund και S. Rodin, δικαστές,

γενικός εισαγγελέας: M. Wathelet

γραμματέας: R. Schiano, διοικητικός υπάλληλος,

έχοντας υπόψη την έγγραφη διαδικασία και κατόπιν της επ' ακροατηρίου συζήτησεως της 15ης Μαρτίου 2018,

αφού άκουσε τον γενικό εισαγγελέα που ανέπτυξε τις προτάσεις του κατά τη συνεδρίαση της 16ης Μαΐου 2018,

εκδίδει την ακόλουθη

* Γλώσσα διαδικασίας: η ελληνική.

Απόφαση

- 1 Με την προσφυγή της, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ζητεί από το Δικαστήριο:
 - να διαπιστώσει ότι η Ελληνική Δημοκρατία, μη λαμβάνοντας μέτρα εκτελέσεως της αποφάσεως της 28ης Ιουνίου 2012, Επιτροπή κατά Ελλάδα (C-485/10, μη δημοσιευθείσα, στο εξής: απόφαση με την οποία διαπιστώθηκε η παράβαση, EU:C:2012:395), παρέβη τις υποχρεώσεις που υπέχει βάσει του άρθρου 260, παράγραφος 1, ΣΛΕΕ·
 - να διατάξει την Ελληνική Δημοκρατία να καταβάλλει στην Επιτροπή χρηματική ποινή ύψους 34 974 ευρώ ανά ημέρα καθυστέρησης στην εκτέλεση της αποφάσεως με την οποία διαπιστώθηκε η παράβαση, από την ημέρα εκδόσεως της αποφάσεως στην υπό κρίση υπόθεση μέχρι την ημέρα εκτελέσεως της αποφάσεως με την οποία διαπιστώθηκε η παράβαση·
 - να διατάξει την Ελληνική Δημοκρατία να καταβάλει στην Επιτροπή κατ’ αποκοπήν ποσό, το ύψος του οποίου θα προκύψει από τον πολλαπλασιασμό ενός ημερησίου ποσού ύψους 3 828 ευρώ επί τον αριθμό των ημερών εξακολουθήσεως της παραβάσεως, από την ημέρα εκδόσεως της αποφάσεως με την οποία διαπιστώθηκε η παράβαση μέχρι την ημέρα τερματισμού της παραβάσεως από το κράτος μέλος αυτό ή, εάν συνεχιστεί η παράβαση, μέχρι την ημέρα που θα εκδοθεί η απόφαση στην υπό κρίση υπόθεση, και
 - να καταδικάσει την Ελληνική Δημοκρατία στα δικαστικά έξοδα.

Το νομικό πλαίσιο

- 2 Το άρθρο 346, παράγραφος 1, στοιχείο β’, ΣΛΕΕ ορίζει τα εξής:

«Οι διατάξεις των Συνθηκών δεν αντιτίθενται προς τους ακόλουθους κανόνες:

[...]

- β) κάθε κράτος μέλος δύναται να λαμβάνει τα μέτρα που θεωρεί αναγκαία για την προστασία ουσιαστών συμφερόντων της ασφαλείας του, που αφορούν την παραγωγή ή εμπορία όπλων, πυρομαχικών και πολεμικού υλικού· τα μέτρα αυτά δεν πρέπει να αλλοιώνουν τους όρους του ανταγωνισμού εντός της κοινής αγοράς σχετικά με τα προϊόντα που δεν προορίζονται για στρατιωτικούς ειδικά σκοπούς.»

Το ιστορικό της διαφοράς

- 3 Η επιχείρηση Ελληνικά Ναυπηγεία ΑΕ (Hellenic Shipyards SA, στο εξής: ΕΝΑΕ), ιδιοκτήτρια ενός ελληνικού εμπορικού και στρατιωτικού ναυπηγείου ευρισκόμενου στον Σκαρामαγκά (Ελλάδα), ειδικεύεται στην κατασκευή πολεμικών πλοίων. Το 1985 η ΕΝΑΕ έπαυσε τις δραστηριότητές της και ετέθη υπό εκκαθάριση. Τον Σεπτέμβριο του 1985, η Ελληνική Τράπεζα Βιομηχανικής Αναπτύξεως ΑΕ (στο εξής: ΕΤΒΑ), ελληνική τράπεζα που ανήκε στο Ελληνικό Δημόσιο, αγόρασε την ΕΝΑΕ. Στις 18 Σεπτεμβρίου 1995, η ΕΤΒΑ πώλησε το 49 % των μετοχών της ΕΝΑΕ στους εργαζομένους της εταιρίας αυτής.
- 4 Το 1998, η Ελληνική Δημοκρατία, στο πλαίσιο του σχεδίου εκσυγχρονισμού του στόλου των υποβρυχίων της συνήψε με την ΕΝΑΕ σύμβαση, καλούμενη «Αρχιμήδης», για την κατασκευή τριών υποβρυχίων «HDW τύπου 214», με δικαίωμα προαίρεσεως για την κατασκευή ενός τέταρτου υποβρυχίου, και σύμβαση, καλούμενη «Ποσειδών II», για τον εκσυγχρονισμό τριών υποβρυχίων «HDW τύπου 209».

- 5 Το 2001, η Ελληνική Δημοκρατία αποφάσισε να ιδιωτικοποιήσει την ΕΝΑΕ. Στις 11 Οκτωβρίου 2001, υπεγράφη συμφωνία για την πώληση των μετοχών της ΕΝΑΕ μεταξύ, αφενός, της ΕΤΒΑ και των εργαζομένων της ΕΝΑΕ και, αφετέρου, μιας κοινοπραξίας που είχαν συστήσει η εταιρία Howaldtswerke-Deutsche Werft GmbH (στο εξής: HDW) και η εταιρία Ferrostaal AG (στο εξής, από κοινού: HDW-Ferrostaal). Η HDW-Ferrostaal ίδρυσε την Ελληνική Ναυπηγοκατασκευαστική ΑΕ Χαρτοφυλακίου (Greek Naval Shipyard Holding, στο εξής: ΕΝΑΕΧ), οι μετοχές της οποίας ανήκαν ισομερώς στην HDW και στη Ferrostaal, με σκοπό τη διαχείριση της συμμετοχής τους στην ΕΝΑΕ.
- 6 Τον Ιανουάριο του 2005, η ThyssenKrupp AG εξαγόρασε την HDW. Τον Νοέμβριο του 2005 η ThyssenKrupp απέκτησε τις μετοχές της ΕΝΑΕΧ που κατείχε η Ferrostaal. Κατά συνέπεια, η ThyssenKrupp κατείχε έκτοτε όλες τις μετοχές της ΕΝΑΕ, την οποία και είχε υπό τον έλεγχό της. Η ΕΝΑΕΧ και η ΕΝΑΕ εντάχθηκαν στην ThyssenKrupp Marine Systems AG, τμήμα της ThyssenKrupp που ειδικεύεται στα συστήματα πολεμικών πλοίων και στα ειδικευμένα εμπορικά πλοία.
- 7 Στο πλαίσιο αυτό, η Ελληνική Δημοκρατία έλαβε, κατά τα έτη 1996 έως 2003, ορισμένα μέτρα τα οποία συνίσταντο σε εισφορές κεφαλαίου, παροχή εγγυήσεων και χορήγηση δανείων υπέρ της ΕΝΑΕ, επί των οποίων εξεδόθησαν πολλές αποφάσεις του Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης και της Επιτροπής.
- 8 Στις 2 Ιουλίου 2008, η Επιτροπή εξέδωσε την απόφαση 2009/610/ΕΚ, της 2ας Ιουλίου 2008, για τις ενισχύσεις C 16/04 (πρώην NN 29/04, CP 71/02 και CP 133/05) που χορήγησε η Ελλάδα στην επιχείρηση Ελληνικά Ναυπηγεία ΑΕ (ΕΕ 2009, L 225, σ. 104), της οποίας τα άρθρα 2, 3, 8, 9 και 11 έως 15 ορίζουν ότι τα μέτρα αυτά συνιστούν ενισχύσεις μη συμβατές προς την εσωτερική αγορά.
- 9 Σύμφωνα με τα άρθρα 5 και 6 της αποφάσεως αυτής, οι ενισχύσεις που προσδιορίζονται στα άρθρα αυτά, μολονότι εγκρίθηκαν προηγουμένως από την Επιτροπή, χορηγήθηκαν καταχρηστικώς και έπρεπε συνεπώς να ανακτηθούν.
- 10 Κατά το άρθρο 16 της αποφάσεως 2009/610, η εγγύηση αποζημιώσεως που χορήγησε η ΕΤΒΑ στην HDW-Ferrostaal και η οποία προέβλεπε την αποζημίωση της δεύτερης για κάθε κρατική ενίσχυση που θα υποχρεωθεί να επιστρέψει η ΕΝΑΕ συνιστά ενίσχυση χορηγηθείσα κατά παράβαση του άρθρου 108, παράγραφος 3, ΣΛΕΕ και μη συμβατή με την εσωτερική αγορά. Ως εκ τούτου, η εγγύηση αυτή έπρεπε αμέσως να διακοπεί.
- 11 Διαπιστώνοντας ότι από τις προς ανάκτηση ενισχύσεις ωφελήθηκαν αποκλειστικώς οι εμπορικές δραστηριότητες της ΕΝΑΕ, η Επιτροπή αποφάσισε, με το άρθρο 17 της εν λόγω αποφάσεως, ότι οι ενισχύσεις αυτές πρέπει να ανακτηθούν από τα περιουσιακά στοιχεία που συνδέονται με το τμήμα των μη στρατιωτικών δραστηριοτήτων της εταιρίας αυτής.
- 12 Το άρθρο 18 της αποφάσεως 2009/610 επιβάλλει στην Ελληνική Δημοκρατία να προβεί στην άμεση ανάκτηση των ενισχύσεων που προσδιορίζονται στα άρθρα 2, 3, 5, 6, 8, 9 και 11 έως 15 της αποφάσεως αυτής. Κατά το άρθρο 18, η Ελληνική Δημοκρατία πρέπει να λάβει τα αναγκαία μέτρα για την εκτέλεση της εν λόγω αποφάσεως εντός τεσσάρων μηνών από τη 13η Αυγούστου 2008, ημερομηνία της κοινοποίησής της.
- 13 Λαμβανομένης υπόψη της δυσχερούς οικονομικής καταστάσεως της ΕΝΑΕ, η Ελληνική Δημοκρατία επισήμανε ότι η πλήρης ανάκτηση των επίμαχων ενισχύσεων θα μπορούσε να προκαλέσει την πτώχευση της ΕΝΑΕ και κατ' αυτόν τον τρόπο να επηρεάσει τις στρατιωτικές της δραστηριότητες, περιλαμβανομένων της κατασκευής και του εκσυγχρονισμού των υποβρυχίων «HDW τύπου 214» και «HDW τύπου 209», και ως εκ τούτου ήταν ικανή να θίξει τα ουσιώδη συμφέροντα ασφαλείας της Ελληνικής Δημοκρατίας, κατά την έννοια του άρθρου 346 ΣΛΕΕ. Προς αποφυγή του ενδεχομένου αυτού, η Επιτροπή, η Ελληνική Δημοκρατία και η ΕΝΑΕ κατέληξαν, μετά από διαπραγματεύσεις που διεξήχθησαν κατά το χρονικό διάστημα μεταξύ Ιουνίου και Οκτωβρίου 2010 και κατόπιν της αποστολής επιστολών δεσμεύσεως από πλευράς της ΕΝΑΕ και της Ελληνικής Δημοκρατίας, στις 27

και στις 29 Οκτωβρίου 2010, αντιστοίχως, σε συμφωνία που προέβλεπε ότι η απόφαση 2009/610 θα λογιζόταν ως προσηκόντως εκτελεσθείσα υπό την προϋπόθεση της τηρήσεως των ακολούθων δεσμεύσεων:

- διακοπή των εμπορικών δραστηριοτήτων της ΕΝΑΕ για περίοδο δεκαπέντε ετών, από 1ης Οκτωβρίου 2010·
 - τα περιουσιακά στοιχεία που συνδέονται με τις εμπορικές δραστηριότητες της ΕΝΑΕ θα πωληθούν και το τίμημα της πώλησεως θα καταβληθεί στις ελληνικές αρχές. Εάν ο πλειστηριασμός δεν καταλήξει στην πώληση του συνόλου ή μέρους αυτών των περιουσιακών στοιχείων που αφορούν εμπορικές δραστηριότητες, η ΕΝΑΕ θα τα μεταβιβάσει στο Ελληνικό Δημόσιο ως εναλλακτική εκτέλεση της υποχρεώσεως ανακτήσεως των επίμαχων ενισχύσεων. Στην περίπτωση αυτή, το Ελληνικό Δημόσιο πρέπει να διασφαλίσει ότι κανένα από τα εν λόγω περιουσιακά στοιχεία δεν θα επανέλθει στην κυριότητα της ΕΝΑΕ ή των νυν ή μελλοντικών μετόχων της κατά την προαναφερθείσα περίοδο των δεκαπέντε ετών·
 - η ΕΝΑΕ θα παραιτηθεί από τα δικαιώματά της σχετικά με την παραχώρηση της δεξαμενής της οποίας η χρήση δεν είναι αναγκαία για τη συνέχιση των στρατιωτικών της δραστηριοτήτων. Το Ελληνικό Δημόσιο θα διασφαλίσει ότι η δεξαμενή αυτή και το σχετικό γεωτεμάχιο δεν θα επανέλθουν στην κατοχή της ΕΝΑΕ ή των νυν ή μελλοντικών της μετόχων κατά την προαναφερθείσα περίοδο των δεκαπέντε ετών·
 - η ΕΝΑΕ δεσμεύεται να μη χρησιμοποιήσει την εγγύηση αποζημιώσεως που αναφέρεται στο άρθρο 16 της αποφάσεως 2009/610 και δεν θα κινήσει καμία διαδικασία βάσει της εγγυήσεως αυτής ή σε σχέση με αυτήν. Η Ελληνική Δημοκρατία οφείλει να επικαλεστεί την ακυρότητα της εν λόγω εγγυήσεως ενώπιον κάθε δικαστικής ή εξωδικαστικής αρχής·
 - εντός έξι μηνών από την αποδοχή του καταλόγου των δεσμεύσεων από την Επιτροπή, η Ελληνική Δημοκρατία θα προσκομίσει στην Επιτροπή τα αποδεικτικά στοιχεία για την απόδοση της μόνιμης δεξαμενής στο Ελληνικό Δημόσιο και τις επικαιροποιημένες πληροφορίες σχετικά με τη διά πλειστηριασμού πώληση των περιουσιακών στοιχείων της ΕΝΑΕ που αφορούν εμπορικές δραστηριότητες. Επιπλέον, η Ελληνική Δημοκρατία θα ενημερώνει σε ετήσια βάση την Επιτροπή για την πρόοδο της ανακτήσεως των μη συμβατών ενισχύσεων, ενημέρωση η οποία περιλαμβάνει την προσκόμιση αποδείξεων ότι η ΕΝΑΕ δεν αναπτύσσει πλέον εμπορική δραστηριότητα και την παροχή πληροφοριών σχετικά με την κυριότητα και τη χρήση των περιουσιακών στοιχείων που θα επιστραφούν στο Ελληνικό Δημόσιο, καθώς και σχετικά με τη χρήση του γεωτεμαχίου το οποίο αφορά η παραχώρηση της μόνιμης δεξαμενής.
- 14 Στις 8 Οκτωβρίου 2010, η Επιτροπή, εκτιμώντας ότι η Ελληνική Δημοκρατία δεν συμμορφώθηκε προς τις υποχρεώσεις της δυνάμει της αποφάσεως 2009/610, άσκησε, κατ' εφαρμογήν του άρθρου 108, παράγραφος 2, ΣΛΕΕ, προσφυγή λόγω παραβάσεως κατά της Ελληνικής Δημοκρατίας, ζητώντας να διαπιστωθεί ότι αυτή δεν είχε λάβει, εντός των ταχθεισών προθεσμιών, όλα τα αναγκαία μέτρα για να συμμορφωθεί προς την ως άνω απόφαση.
- 15 Με επιστολή της 1ης Δεκεμβρίου 2010, η Επιτροπή ενημέρωσε την Ελληνική Δημοκρατία ότι, εάν πράγματι εφαρμόζονταν οι δεσμεύσεις που παρατίθενται στη σκέψη 13 της παρούσας αποφάσεως, θα θεωρούσε την απόφαση 2009/610 πλήρως εκτελεσθείσα. Το ως άνω θεσμικό όργανο διευκρίνισε στην επιστολή αυτή ότι τα περιουσιακά στοιχεία της ΕΝΑΕ που συνδέονταν με τις εμπορικές της δραστηριότητες έπρεπε να πωληθούν ή να μεταβιβαστούν στο Ελληνικό Δημόσιο εντός έξι μηνών από την κοινοποίηση της εν λόγω επιστολής.
- 16 Στις 28 Ιουνίου 2012, το Δικαστήριο, με την απόφασή του με την οποία διαπιστώθηκε η παράβαση, έκρινε ότι η Ελληνική Δημοκρατία, παραλείποντας να λάβει, εντός της ταχθείσας προθεσμίας, όλα τα αναγκαία μέτρα προς εκτέλεση της αποφάσεως 2009/610 και παραλείποντας να παράσχει στην

Επιτροπή, εντός της ταχθείσας προθεσμίας, τις πληροφορίες που απαριθμούνται στο άρθρο 19 της αποφάσεως αυτής, παρέβη τις υποχρεώσεις που υπέχει από τα άρθρα 2, 3, 5, 6, 8, 9 και 11 έως 19 της εν λόγω αποφάσεως.

Η προ της ασκήσεως της προσφυγής διαδικασία

- 17 Κατόπιν της δημοσιεύσεως της αποφάσεως με την οποία διαπιστώθηκε η παράβαση, οι υπηρεσίες της Επιτροπής αντάλλαξαν σειρά επιστολών με τις ελληνικές αρχές σχετικά με την πρόοδο της ανακτήσεως των μη συμβατών ενισχύσεων.
- 18 Στο πλαίσιο αυτό, το Ελληνικό Κοινοβούλιο ψήφισε τον νόμο 4099/2012 που ετέθη σε ισχύ στις 20 Δεκεμβρίου 2012. Το άρθρο 169, παράγραφος 2, του νόμου αυτού προβλέπει ότι «[α]πό την έναρξη ισχύος του παρόντος καταργείται το δικαίωμα αποκλειστικής χρήσης, που παραχωρήθηκε στην [ΕΝΑΕ] με την παράγραφο 15 του άρθρου 1 του ν. 2302/1995 [...], όπως συμπληρώθηκε με την παράγραφο 1 του άρθρου 6 του ν. 2941/2011 [...], κατά το μέρος που αφορά το τμήμα του δημοσίου Κτήματος ΑΒΚ 266 εμβαδού [...] (216 663,985 m²), το οποίο εμφανίζεται [στο τοπογραφικό διάγραμμα που δημοσιεύεται ως παράρτημα Ι του παρόντος νόμου] καθώς και κατά το μέρος της αντίστοιχης έμπροσθεν του ανωτέρω δημοσίου Κτήματος ΑΒΚ ζώνης αιγιαλού».
- 19 Στις 11 Ιανουαρίου 2013, η ΕΝΑΕ και οι ιδιοκτήτες της κατά την ημερομηνία αυτή προσέφυγαν ενώπιον του διεθνούς διαιτητικού δικαστηρίου του Διεθνούς Εμπορικού Επιμελητηρίου κατά της Ελληνικής Δημοκρατίας ζητώντας αποζημίωση για φερόμενη αθέτηση, πρώτον, της συμφωνίας-πλαίσιου (Framework Agreement) που συνήφθη τον Μάιο του 2010 μεταξύ της Ελληνικής Δημοκρατίας, της ΕΝΑΕ, της HDW, της ThyssenKrupp και της Abu Dhabi Mar LLC –η οποία εξαγόρασε το 2009 το 75,1 % των μετοχών της ΕΝΑΕ που κατείχε η ThyssenKrupp–, της οποίας το άρθρο 11 αναφερόταν στην υποχρέωση της Ελληνικής Δημοκρατίας να ανακτήσει την κρατική ενίσχυση, δεύτερον, της εκτελεστικής συμφωνίας (Implementation Agreement) που συνήφθη μεταξύ των ιδίων συμβαλλομένων στην ως άνω συμφωνία-πλαίσιο μερών για τη ρύθμιση ορισμένων διαφορών σχετικά με την εκτέλεση των συμβάσεων «Αρχιμήδης» και «Ποσειδών ΙΙ» και, τρίτον, των συμβάσεων κατασκευής και εκσυγχρονισμού των υποβρυχίων που συνήφθησαν στο πλαίσιο των συμφωνιών αυτών. Στις 23 Απριλίου 2014, η Ελληνική Δημοκρατία άσκησε επίσης ενώπιον του διαιτητικού δικαστηρίου του Διεθνούς Εμπορικού Επιμελητηρίου αγωγή αποζημιώσεως κατά της ΕΝΑΕ και των μετόχων της για αθέτηση της εκτελεστικής συμφωνίας και των συμβάσεων κατασκευής και εκσυγχρονισμού των υποβρυχίων, και ιδίως για αθέτηση της υποχρεώσεως παραδόσεως των υποβρυχίων υπό τους προβλεφθέντες όρους και εντός των ταχθεισών προθεσμιών.
- 20 Το Ελληνικό Κοινοβούλιο ψήφισε επίσης τον νόμο 4237/2014 που ετέθη σε ισχύ στις 12 Φεβρουαρίου 2014 και του οποίου το άρθρο 12 ορίζει ότι, λαμβανομένων υπόψη των συμφερόντων εθνικής ασφάλειας της Ελληνικής Δημοκρατίας, αναστέλλεται κάθε μορφή αναγκαστικής εκτελέσεως κατά των κινητών και ακινήτων περιουσιακών στοιχείων της ΕΝΑΕ.
- 21 Η Ελληνική Δημοκρατία, με το άρθρο 26 του νόμου 4258/2014, που ετέθη σε ισχύ στις 14 Απριλίου 2014, ανέθεσε στο Πολεμικό Ναυτικό το έργο κατασκευής και εκσυγχρονισμού των υποβρυχίων, επειδή η ΕΝΑΕ δεν είχε τηρήσει τις συμβατικές της υποχρεώσεις για διασφάλιση των αναγκών για την εθνική ασφάλεια και άμυνα επιχειρησιακών ικανοτήτων. Η διάταξη αυτή προέβλεπε επίσης ότι το Πολεμικό Ναυτικό θα συνέχιζε μονομερώς τις εργασίες για τα υποβρύχια στις εγκαταστάσεις της ΕΝΑΕ και θα κατέβαλλε τους μισθούς και τις ασφαλιστικές εισφορές των εργαζομένων ως αποζημίωση για την εργασία τους.
- 22 Στις 27 Νοεμβρίου 2014, η Επιτροπή, εκτιμώντας ότι η απόφαση 2009/610 δεν είχε ακόμη εκτελεστεί, απέστειλε προειδοποιητική επιστολή στις ελληνικές αρχές, σύμφωνα με το άρθρο 260, παράγραφος 2, ΣΛΕΕ, παρέχοντάς τους προθεσμία δύο μηνών για την εκτέλεση της εν λόγω αποφάσεως.

- 23 Με την προειδοποιητική επιστολή, η Επιτροπή επισήμανε ότι οι ελληνικές αρχές δεν είχαν ανακτήσει το ποσό των μη συμβατών ενισχύσεων και δεν της είχαν παράσχει πληροφορίες σχετικά με την εκτέλεση της απόφασης 2009/610.
- 24 Οι ελληνικές αρχές απάντησαν στην προειδοποιητική επιστολή με επιστολή της 23ης Ιανουαρίου 2015. Αφενός, αναφέρθηκαν στην κωλυσιεργία και την πλήρη έλλειψη συνεργασίας από πλευράς της ΕΝΑΕ κατά την υλοποίηση των δεσμεύσεων που περιλαμβάνονταν στην επιστολή της 1ης Δεκεμβρίου 2010. Αφετέρου, επικαλέστηκαν την ανάγκη να παραμείνει λειτουργική η εταιρία αυτή για 18 έως 20 μήνες ακόμη, προκειμένου να μπορέσει το Πολεμικό Ναυτικό να ολοκληρώσει, στις εγκαταστάσεις της ΕΝΑΕ, την κατασκευή και τον εκσυγχρονισμό των υποβρυχίων που προβλέπονταν από τις συμβάσεις «Αρχιμήδης» και «Ποσειδών II».
- 25 Στις 4 Δεκεμβρίου 2015, οι ελληνικές αρχές απέστειλαν στην ΕΝΑΕ εντολή ανακτήσεως ύψους 523 352 889,23 ευρώ, η οποία αντιστοιχούσε στο 80 % περίπου του προς ανάκτηση ποσού, συμπεριλαμβανομένων των τόκων έως τις 30 Νοεμβρίου 2015. Στις 5 Φεβρουαρίου 2016, η ΕΝΑΕ άσκησε προσφυγή ενώπιον του Διοικητικού Πρωτοδικείου Αθηνών (Ελλάδα) με αίτημα την ακύρωση αυτής της εντολής ανακτήσεως. Κατά τη διάρκεια του Μαρτίου του 2016, οι ελληνικές φορολογικές αρχές εξέδωσαν πράξεις για την εκτέλεση της εν λόγω εντολής ανακτήσεως. Στις 13 Απριλίου 2016, η ΕΝΑΕ άσκησε ανακοπή ενώπιον του ως άνω δικαστηρίου κατά των πράξεων αυτών. Στις 23 Μαΐου 2016, η ΕΝΑΕ υπέβαλε ενώπιον του εν λόγω δικαστηρίου αιτήσεις αναστολής εκτελέσεως των προαναφερθεισών πράξεων. Η Επιτροπή παρενέβη ως *amicus curiae* στις υποθέσεις αυτές δυνάμει του άρθρου 29, παράγραφος 2, του κανονισμού (ΕΕ) 2015/1589 του Συμβουλίου, της 13ης Ιουλίου 2015, περί λεπτομερών κανόνων για την εφαρμογή του άρθρου 108 [ΣΛΕΕ] (ΕΕ 2015, L 248, σ. 9).
- 26 Στις 29 Σεπτεμβρίου 2016, το Διοικητικό Πρωτοδικείο Αθηνών απέρριψε τις αιτήσεις αναστολής εκτελέσεως που είχε υποβάλει η ΕΝΑΕ.
- 27 Κατόπιν της απορρίψεως των αιτήσεων αυτών, οι ελληνικές αρχές κίνησαν, στις 3 Φεβρουαρίου 2017, διαδικασία αναγκαστικής εκτελέσεως επί των περιουσιακών στοιχείων της ΕΝΑΕ που συνδέονταν με τις εμπορικές της δραστηριότητες. Στις 6 Φεβρουαρίου 2017, οι αρχές αυτές προέβησαν σε κατασχέσεις εις χείρας τριών τραπεζών στις οποίες διατηρούσε λογαριασμούς η ΕΝΑΕ. Εντούτοις, η Ελληνική Δημοκρατία δεν ανέκτησε κανένα ποσό, λόγω προηγούμενων κατασχέσεων από άλλους πιστωτές και λόγω της δυσχερούς οικονομικής καταστάσεως της επιχειρήσεως αυτής.
- 28 Εκ παραλλήλου, στις 12 Μαΐου 2016, η ΕΝΑΕ και οι μέτοχοί της ζήτησαν από το διαιτητικό δικαστήριο του Διεθνούς Εμπορικού Επιμελητηρίου τη λήψη ασφαλιστικών μέτρων κατά των εθνικών διοικητικών πράξεων που είχαν εκδοθεί από τις ελληνικές αρχές τον Δεκέμβριο του 2015 και τον Μάρτιο του 2016 με σκοπό την ανάκτηση των επίμαχων κρατικών ενισχύσεων. Το διαιτητικό δικαστήριο του Διεθνούς Εμπορικού Επιμελητηρίου απέρριψε την αίτηση αυτή ασφαλιστικών μέτρων. Η ΕΝΑΕ και οι μέτοχοί της ζήτησαν επίσης από το διαιτητικό δικαστήριο του Διεθνούς Εμπορικού Επιμελητηρίου να απαγορεύσει στις ελληνικές αρχές να κινήσουν οιαδήποτε πτωχευτική διαδικασία κατά της ΕΝΑΕ κατά τη διάρκεια της διαιτητικής διαδικασίας.
- 29 Με προσωρινή διάταξη της 5ης Αυγούστου 2016, το διαιτητικό δικαστήριο του Διεθνούς Εμπορικού Επιμελητηρίου απέρριψε την αίτηση αυτή της ΕΝΑΕ και των μετόχων της, κρίνοντας ότι δεν μπορούσε να παρέμβει στην εκτέλεση της απόφασης 2009/610. Εντούτοις, έκρινε ότι η ανάκτηση των επίμαχων ενισχύσεων θα μπορούσε να προκαλέσει την πτώχευση της ΕΝΑΕ και, ως εκ τούτου, απαγόρευσε στην Ελληνική Δημοκρατία να λάβει μέτρα κρατικοποιήσεως της ΕΝΑΕ, να θέσει υπό τον έλεγχό της τη διοίκηση της εν λόγω εταιρίας ή να υπαγάγει την ΕΝΑΕ και τα περιουσιακά της στοιχεία σε διαδικασία αφερεγγυότητας, χωρίς να το ενημερώσει προηγουμένως επ' αυτού.

- 30 Στις 13 Φεβρουαρίου 2017, οι ελληνικές αρχές ενημέρωσαν την Επιτροπή για την πρόθεσή τους να υπαγάγουν την ΕΝΑΕ σε διαδικασία ειδικής εκκαθαρίσεως βάσει του νόμου 4307/2014, που ετέθη σε ισχύ στις 15 Νοεμβρίου 2014 (στο εξής: ειδική διαχείριση), και ζήτησαν να συναντηθούν με την Επιτροπή για να συζητήσουν τους όρους εφαρμογής της διαδικασίας αυτής.
- 31 Υπό τις συνθήκες αυτές, στις 22 Φεβρουαρίου 2017 η Επιτροπή άσκησε την υπό κρίση προσφυγή.

Οι εξελίξεις κατόπιν της ασκήσεως της προσφυγής ενώπιον του Δικαστηρίου

- 32 Στις 8 Μαρτίου 2017 πραγματοποιήθηκε συνάντηση σχετικά με την υπαγωγή της ΕΝΑΕ σε ειδική διαχείριση. Κατά τη συνάντηση αυτή, οι ελληνικές αρχές παρουσίασαν στην Επιτροπή λεπτομερές σχέδιο για την υπαγωγή της ΕΝΑΕ στην προτεινόμενη ειδική διαχείριση.
- 33 Στις 21 Μαρτίου 2017 κατασχέθηκαν δύο πλωτές δεξαμενές της ΕΝΑΕ.
- 34 Στις 10 Απριλίου 2017, η ΕΝΑΕ άσκησε εκ νέου αίτηση ασφαλιστικών μέτρων ενώπιον του διαιτητικού δικαστηρίου του Διεθνούς Εμπορικού Επιμελητηρίου για τη λήψη συντηρητικών μέτρων με τα οποία θα απαγορευόταν στις ελληνικές αρχές να κινήσουν διαδικασία για την υπαγωγή της εταιρίας αυτής σε καθεστώς ειδικής διαχειρίσεως δυνάμει του νόμου 4307/2014. Με απόφαση της 27ης Ιουνίου 2017, το διαιτητικό δικαστήριο του Διεθνούς Εμπορικού Επιμελητηρίου υπενθύμισε ότι επέκειτο η έκδοση της αποφάσεώς του. Έκρινε, ως εκ τούτου, ότι η έναρξη διαδικασίας ειδικής διαχειρίσεως κατά της ΕΝΑΕ θα είχε ως αποτέλεσμα, αφενός, να αφαιρεθεί από τους μετόχους της ΕΝΑΕ ο έλεγχος επί της εταιρίας και, αφετέρου, να μπορεί ο ειδικός διαχειριστής που θα επιλεγόταν από τους πιστωτές να λάβει αποφάσεις που θα επηρέαζαν τη θέση της ΕΝΑΕ στη διαιτητική διαδικασία. Στο πλαίσιο αυτό, το διαιτητικό δικαστήριο του Διεθνούς Εμπορικού Επιμελητηρίου έκρινε ότι οι ελληνικές αρχές όφειλαν να απέχουν, μέχρι την έκδοση της οριστικής αποφάσεως, από κάθε μέτρο ανακτήσεως που θα οδηγούσε, άμεσα ή έμμεσα, στην αλλαγή ελέγχου της διοικήσεως της ΕΝΑΕ, περιλαμβανομένων των πτωχευτικών διαδικασιών και της υπαγωγής της εταιρίας αυτής σε ειδική διαχείριση.
- 35 Στις 29 Ιουνίου 2017, οι ελληνικές αρχές απέστειλαν επιστολή προς την ΕΝΑΕ καλώντας την να καταβάλει το εναπομείναν 20 % του ποσού των προς ανάκτηση ενισχύσεων, συμπεριλαμβανομένων των τόκων έως τις 30 Ιουνίου 2017, ήτοι 95 098 200,99 ευρώ. Δεδομένου ότι η καταβολή αυτή δεν πραγματοποιήθηκε, η ανάκτηση του ποσού αυτού ανατέθηκε στις φορολογικές αρχές με το από 31 Ιουλίου 2017 έγγραφο του Υπουργείου Οικονομίας και Ανάπτυξης (Ελλάδα).
- 36 Στις 12 Οκτωβρίου 2017, οι ελληνικές αρχές κίνησαν διαδικασία ενώπιον των ελληνικών δικαστηρίων για την υπαγωγή της ΕΝΑΕ στη διαδικασία ειδικής διαχειρίσεως που θεσπίστηκε με το άρθρο 68 του νόμου 4307/2014, ο οποίος ετέθη σε ισχύ στις 15 Νοεμβρίου 2014.
- 37 Κατά τη διάρκεια της διαδικασίας, το Δικαστήριο δέχθηκε τρία αιτήματα της Ελληνικής Δημοκρατίας σχετικά με την προσκόμιση νέων εγγράφων κατ' εφαρμογήν του άρθρου 128, παράγραφος 2, του Κανονισμού Διαδικασίας του Δικαστηρίου. Κάθε φορά, τάχθηκε προθεσμία στην Επιτροπή για να λάβει θέση επί των εγγράφων αυτών.
- 38 Από τα εν λόγω έγγραφα προκύπτει, πρώτον, ότι με την απόφαση 725/2018 της 8ης Μαρτίου 2018, το Μονομελές Πρωτοδικείο Αθηνών (Ελλάδα) δέχθηκε το αίτημα των ελληνικών αρχών, υπήγαγε την ΕΝΑΕ σε ειδική διαχείριση και διόρισε ειδικό διαχειριστή.
- 39 Δεύτερον, από τα ίδια έγγραφα προκύπτει ότι στις 26 Μαρτίου 2018 η ανεξάρτητη αρχή δημόσιων εσόδων επιχείρησε, με αναγγελία απαιτήσεως της 22ας Μαρτίου 2018, να αναγγείλει στον ειδικό διαχειριστή τις απαιτήσεις της Ελληνικής Δημοκρατίας σχετικά με την επιστροφή των οικείων ενισχύσεων στο πλαίσιο της διαδικασίας ειδικής διαχειρίσεως της εταιρίας αυτής. Ειδικότερα, η αρχή αυτή ανήγγειλε ποσό 713 883 282,19 ευρώ, μετά προσαυξήσεων εκπρόθεσμης καταβολής μέχρι την

εξόφληση της οφειλής. Το ποσό αυτό περιλαμβάνει τα επιμέρους ποσά ύψους 524 896 095,75 ευρώ και 95 171 888,92 ευρώ τα οποία πρέπει να ανακτήσει το Ελληνικό Δημόσιο προκειμένου να συμμορφωθεί με την απόφαση 2009/610 και με την απόφαση με την οποία διαπιστώθηκε η παράβαση.

- 40 Ο ειδικός διαχειριστής ειδοποιήθηκε για τις ενέργειες αυτές με συστημένη επιστολή που κατατέθηκε στο ταχυδρομείο.
- 41 Τρίτον, όπως προκύπτει από τα έγγραφα που προσκόμισε η Ελληνική Δημοκρατία κατ' εφαρμογήν του άρθρου 128, παράγραφος 2, του Κανονισμού Διαδικασίας, στις 26 Ιουνίου 2018, διά πρωτοκόλλου παραδόσεως-παραλαβής, η ΕΝΑΕ, εκπροσωπούμενη από τον ειδικό διαχειριστή της, παρέδωσε την κατοχή του γεωτεμαχίου με ΑΒΚ 266 καθώς και μέρος του αιγιαλού έμπροσθεν αυτού στην Εταιρεία Ακινήτων Δημοσίου ΑΕ (στο εξής: ΕΤΑΔ).

Επί της παραβάσεως

Επιχειρήματα των διαδίκων

- 42 Η Επιτροπή προσάπτει στην Ελληνική Δημοκρατία ότι δεν έλαβε τα μέτρα που συνεπάγεται η εκτέλεση της αποφάσεως με την οποία διαπιστώθηκε η παράβαση, καθότι παρήλθαν πολλά έτη τόσο από την έκδοση της αποφάσεως 2009/610 όσο και από τη δημοσίευση της ως άνω αποφάσεως, χωρίς να έχουν ανακτήσει οι ελληνικές αρχές τις επίμαχες κρατικές ενισχύσεις από την ΕΝΑΕ.
- 43 Κατά πρώτον, η Επιτροπή υποστηρίζει ότι η Ελληνική Δημοκρατία δεν έλαβε όλα τα μέτρα που είναι κατ' αρχήν αναγκαία για την εκτέλεση μιας αποφάσεως όπως η απόφαση 2009/610.
- 44 Ειδικότερα, οι ελληνικές αρχές, θεσπίζοντας την αναστολή επισπεύσεως και συνεχίσεως κάθε μορφής αναγκαστικής εκτελέσεως που προβλέπεται στο άρθρο 12 του νόμου 4237/2014, κατέστησαν δυσχερέστερη την ανάκτηση των ενισχύσεων.
- 45 Μόλις τον Δεκέμβριο του 2015 και τον Μάρτιο του 2016 εξέδωσαν οι ελληνικές αρχές διοικητικές πράξεις για τη μερική ανάκτηση των επίμαχων κρατικών ενισχύσεων από την ΕΝΑΕ. Ωστόσο, οι πράξεις αυτές δεν κατέληξαν στην ανάκτηση οιασδήποτε ποσού από την επιχείρηση αυτή.
- 46 Κατά δεύτερον, η Επιτροπή υποστηρίζει ότι η Ελληνική Δημοκρατία δεν τήρησε ούτε τις δεσμεύσεις που περιγράφονται αναλυτικά στην επιστολή της 1ης Δεκεμβρίου 2010, οι οποίες θεωρούνται εναλλακτική μέθοδος εκτελέσεως της αποφάσεως 2009/610.
- 47 Συναφώς, η Επιτροπή υποστηρίζει, πρώτον, ότι δεν έλαβε χώρα η πώληση των μη στρατιωτικών περιουσιακών στοιχείων της ΕΝΑΕ και ότι η ΕΝΑΕ αμφισβητούσε τον κατάλογο αυτών των περιουσιακών στοιχείων.
- 48 Δεύτερον, η Επιτροπή υποστηρίζει ότι, παρότι το Ελληνικό Κοινοβούλιο έχει ψηφίσει νόμο για την απόδοση της μόνιμης δεξαμενής, η Ελληνική Δημοκρατία δεν έχει ακόμη διαβιβάσει κατάλληλο χάρτη που να υποδεικνύει με ακρίβεια την περιοχή που έχει επιστραφεί ούτε απόδειξη ότι τα γεωτεμάχια αυτά δεν χρησιμοποιούνται πλέον από την ΕΝΑΕ.
- 49 Τρίτον, εκτός από την απόφαση που έλαβε το διοικητικό συμβούλιο της ΕΝΑΕ στις 14 Απριλίου 2010, κατά την οποία η επιχείρηση αυτή παύει τις εμπορικές δραστηριότητές της, οι ελληνικές αρχές δεν έχουν υποβάλει κανένα άλλο αποδεικτικό στοιχείο από το οποίο να προκύπτει η αποχή της εν λόγω επιχείρησης από την άσκηση εμπορικών δραστηριοτήτων από την ημερομηνία της ως άνω αποφάσεως του διοικητικού συμβουλίου.

- 50 Τέταρτον, οι αρχές αυτές δεν απέστειλαν ποτέ έγγραφα που να αποδεικνύουν ότι έχει καταργηθεί και ότι δεν χρησιμοποιήθηκε ποτέ η εγγύηση αποζημιώσεως που αναφέρεται στο άρθρο 16 της αποφάσεως 2009/610.
- 51 Πέμπτον, οι εν λόγω αρχές δεν υπέβαλαν ποτέ ετήσιες εκθέσεις σχετικά με την πορεία εφαρμογής της αποφάσεως αυτής.
- 52 Έκτον, η Επιτροπή υπενθυμίζει ότι το μοναδικό μέσο άμυνας που μπορεί να επικαλεσθεί η Ελληνική Δημοκρατία είναι η απόλυτη αδυναμία ορθής εκτελέσεως της αποφάσεως 2009/610, εφόσον αποδείξει την έλλειψη ανακτήσιμων στοιχείων ενεργητικού. Σε μια τέτοια περίπτωση όμως το κράτος μέλος οφείλει να προκαλέσει την εκκαθάριση και την οριστική παύση της δραστηριότητας της ωφεληθείσας επιχείρησής.
- 53 Εν προκειμένω, οι ελληνικές αρχές δεν επικαλέστηκαν ποτέ απόλυτη αδυναμία ανακτήσεως των επίμαχων ενισχύσεων. Αφενός, ισχυρίστηκαν απλώς ότι πλήρης ανάκτηση θα οδηγούσε στην εκκαθάριση των ναυπηγείων, η οποία θα είχε αρνητικές συνέπειες στα αμυντικά συμφέροντα της χώρας, και, αφετέρου, απέδωσαν τη μη ανάκτηση σε κωλυσιεργία εκ μέρους της ΕΝΑΕ, μολονότι η κωλυσιεργία αυτή δεν δικαιολογεί τη μη εκτέλεση της αποφάσεως 2009/610.
- 54 Ως προς τα αμυντικά συμφέροντα που προβάλλει η Ελληνική Δημοκρατία, τα οποία ουσιαστικά αφορούν την κατασκευή υποβρυχίων στις εγκαταστάσεις της ΕΝΑΕ για το Πολεμικό Ναυτικό, η Επιτροπή επισημαίνει ότι η παρέκκλιση του άρθρου 346 ΣΛΕΕ αφορά εξαιρετικές και σαφώς προσδιορισμένες περιπτώσεις και δεν επιδέχεται ευρεία ερμηνεία. Ως εκ τούτου, στο κράτος μέλος αυτό εναπόκειται να αποδείξει ότι η παρέκκλιση αυτή είναι αναγκαία για την προστασία των ουσιωδών συμφερόντων ασφαλείας του.
- 55 Στο πλαίσιο αυτό, η Επιτροπή αμφισβητεί τη βασιμότητα των συμφερόντων ασφαλείας που επικαλέστηκε η Ελληνική Δημοκρατία. Υποστηρίζει ότι οι ελληνικές αρχές ουδέποτε εξήγησαν γιατί η κατασκευή και ο εκσυγχρονισμός των υποβρυχίων έπρεπε οπωσδήποτε να λάβουν χώρα στις εγκαταστάσεις της ΕΝΑΕ και όχι σε εγκαταστάσεις άλλων ελληνικών ναυπηγείων, ιδίως μετά την ανάθεση στο Πολεμικό Ναυτικό, βάσει του άρθρου 26 του νόμου 4258/2014, του έργου κατασκευής και εκσυγχρονισμού των υποβρυχίων.
- 56 Η Ελληνική Δημοκρατία αντιτείνει ότι έλαβε όλα τα αναγκαία μέτρα για την εκτέλεση της αποφάσεως με την οποία διαπιστώθηκε η παράβαση.
- 57 Το κράτος μέλος αυτό επισημαίνει ότι το άρθρο 12 του νόμου 4237/2014 δεν συνιστά μέτρο που καθιστά δυσχερέστερη την ανάκτηση των επίμαχων ενισχύσεων, διότι η αναστολή της αναγκαστικής εκτελέσεως εις βάρος των περιουσιακών στοιχείων της ΕΝΑΕ που προβλέπει το άρθρο αυτό εφαρμόζεται μόνον κατά το μέτρο που η αναγκαστική εκτέλεση επηρεάζει την κατασκευή και συντήρηση των υποβρυχίων του Πολεμικού Ναυτικού, όπερ συνάδει προς το άρθρο 346, παράγραφος 1, στοιχείο β', ΣΛΕΕ. Εξάλλου, το γεγονός ότι οι ελληνικές αρχές έλαβαν στη συνέχεια μέτρα αναγκαστικής εκτελέσεως κατά της ΕΝΑΕ αποδεικνύει ότι το άρθρο 12 του ως άνω νόμου δεν κωλύει την ανάκτηση αυτή.
- 58 Η Ελληνική Δημοκρατία προβάλλει, εν συνεχεία, τα ουσιώδη συμφέροντα ασφαλείας της, κατά την έννοια του άρθρου 346, παράγραφος 1, στοιχείο β', ΣΛΕΕ, επισημαίνοντας ότι η ανάκτηση δεν πρέπει να θίγει ούτε τη συνέχιση των στρατιωτικών δραστηριοτήτων του μεγαλύτερου και πλέον παραγωγικού ναυπηγείου στην Ελλάδα ούτε την ευρεία διακριτική ευχέρεια που η ίδια διαθέτει κατά την επιλογή των μέτρων που κρίνει αναγκαία.
- 59 Ειδικότερα, η Ελληνική Δημοκρατία δεν μπορούσε να υπαγάγει την ΕΝΑΕ σε πτωχευτική διαδικασία, καθόσον η διαδικασία αυτή θα επηρέαζε το σύνολο των στοιχείων του ενεργητικού της επιχειρήσεως και θα έθετε σε κίνδυνο την απρόσκοπτη συνέχιση των στρατιωτικών δραστηριοτήτων του ναυπηγείου

και, ως εκ τούτου, την αμυντική ικανότητα αυτού του κράτους μέλους. Για τους λόγους αυτούς, οι ελληνικές αρχές έδωσαν προτεραιότητα στην υλοποίηση των δεσμεύσεων της επιστολής της 1ης Δεκεμβρίου 2010.

- 60 Συναφώς, η Ελληνική Δημοκρατία επισημαίνει, όσον αφορά την πώληση των μη στρατιωτικών περιουσιακών στοιχείων της ΕΝΑΕ, ότι αντιμετώπισε κωλυσιεργία εκ μέρους της εταιρίας αυτής η οποία δεν συμφωνούσε με τον κατάλογο των μη στρατιωτικών περιουσιακών στοιχείων που προορίζονταν προς πώληση.
- 61 Λόγω της κωλυσιεργίας αυτής, οι ελληνικές αρχές εξέδωσαν προς την εν λόγω εταιρία εντολές ανακτήσεως και προχώρησαν σε κατασχέσεις.
- 62 Καθόσον από τα μέτρα αυτά δεν προέκυψε ποσό προς απόδοση λόγω προηγούμενων κατασχέσεων άλλων πιστωτών και λόγω της προφανούς ελλείψεως επαρκών στοιχείων ενεργητικού της ΕΝΑΕ, οι ελληνικές αρχές έκριναν ότι η εταιρία αυτή έπρεπε να υπαχθεί σε ειδική διαχείριση βάσει των διατάξεων του νόμου 4307/2014. Ειδικότερα, κατά την Ελληνική Δημοκρατία, μετά την ανάθεση των δραστηριοτήτων κατασκευής των υποβρυχίων στο Πολεμικό Ναυτικό, οι ελληνικές αρχές μπορούσαν να λάβουν μέτρα εκκαθαρίσεως της ΕΝΑΕ χωρίς να θέσουν σε κίνδυνο την εκτέλεση των στρατιωτικών προγραμμάτων.
- 63 Στο πλαίσιο αυτό, η Ελληνική Δημοκρατία υποστηρίζει ότι η υπαγωγή της ΕΝΑΕ σε ειδική διαχείριση είναι το ενδεδειγμένο μέτρο εκκαθαρίσεως της εταιρίας αυτής, κατά τρόπο απολύτως σύμφωνο προς τις απαιτήσεις του δικαίου της Ένωσης, καθότι η διαδικασία αυτή επιτρέπει την πώληση με δημόσιο πλειοδοτικό διαγωνισμό του συνόλου ή επιμέρους κλάδων ή μεμονωμένων περιουσιακών στοιχείων της εν λόγω εταιρίας υπό την ευθύνη ανεξάρτητου διαχειριστή και τον έλεγχο δικαστηρίου. Η διαδικασία αυτή ειδικής διαχείρισεως, που μπορεί να ολοκληρωθεί σε περίοδο δώδεκα μηνών από την ημερομηνία διορισμού του ειδικού διαχειριστή παρέχει τα ίδια τουλάχιστον εχέγγυα σε σχέση με τη συνήθη πτωχευτική διαδικασία και έχει το πλεονέκτημα της πολύ μεγαλύτερης ταχύτητας και διαφάνειας. Η εν λόγω διαδικασία παρέχει τη δυνατότητα να αποφευχθεί η απαξίωση των οικείων περιουσιακών στοιχείων και διασφαλίζει την πώληση ως ενιαίου κλάδου των περιουσιακών στοιχείων της ΕΝΑΕ που αφορούν στρατιωτικές δραστηριότητες, σύμφωνα με τα ουσιώδη συμφέροντα ασφαλείας της Ελληνικής Δημοκρατίας.
- 64 Όσον αφορά την επιστροφή των παραχωρηθέντων προς αποκλειστική χρήση της ΕΝΑΕ γεωτεμαχίων, η Ελληνική Δημοκρατία υποστηρίζει ότι στις 20 Δεκεμβρίου 2012 καταργήθηκε το δικαίωμα χρήσεως των γεωτεμαχίων αυτών με το άρθρο 169, παράγραφος 2, του νόμου 4099/2012. Η Ελληνική Δημοκρατία υποστηρίζει ότι η επιστροφή των γεωτεμαχίων αυτών προκύπτει από αντίγραφα μεταγραφής στο κατά τόπον αρμόδιο υποθηκοφυλακείο που διαβιβάστηκαν στην Επιτροπή. Κατά το κράτος μέλος αυτό, το ότι τα ως άνω γεωτεμάχια δεν χρησιμοποιούνται πλέον από την ΕΝΑΕ προκύπτει από το γεγονός ότι η επιχείρηση αυτή δεν ασκεί καμία εμπορική δραστηριότητα από το 2010.
- 65 Εξάλλου, η Ελληνική Δημοκρατία εκτιμά ότι η επιστροφή των επίμαχων γεωτεμαχίων αποτελεί μέτρο εκτελέσεως της αποφάσεως 2009/610, διότι, ελλείψει επαρκών περιουσιακών στοιχείων, οι ελληνικές αρχές υποχρεούνται να προβούν σε εκκαθάριση όλων των μη στρατιωτικών περιουσιακών στοιχείων της ΕΝΑΕ. Ωστόσο, το κράτος μέλος αυτό υποστηρίζει ότι η εκτίμηση της αξίας των γεωτεμαχίων αυτών, σε τιμές του 2008, αποδεικνύει ότι αντιπροσωπεύουν το 60 % της συνολικής αξίας των μη στρατιωτικών περιουσιακών στοιχείων της ΕΝΑΕ ή το 58 % των υποδομών του μη στρατιωτικού τμήματος του ναυπηγείου. Βάσει του υπολογισμού αυτού, η πώληση των μη στρατιωτικών περιουσιακών στοιχείων της ΕΝΑΕ αφορά στην πραγματικότητα μικρό μόνο μέρος της αξίας του εμπορικού κλάδου της επιχειρήσεως αυτής.

- 66 Όσον αφορά την παύση των εμπορικών δραστηριοτήτων της ΕΝΑΕ, η Ελληνική Δημοκρατία υποστηρίζει ότι το διοικητικό συμβούλιο της εταιρίας αυτής έλαβε ρητώς σχετική απόφαση και ότι η νέα διοίκηση της εν λόγω εταιρίας επιβεβαίωσε επανειλημμένως ότι η ΕΝΑΕ δεν ασκεί πλέον καμία εμπορική δραστηριότητα από το 2010 και εφεξής. Το κράτος μέλος αυτό προσθέτει ότι η ΕΝΑΕ δεν έχει δημοσιεύσει ισολογισμό μετά τις 30 Σεπτεμβρίου 2011 λόγω της δυσχερούς οικονομικής καταστάσεώς της.
- 67 Τέλος, ως προς την εγγύηση αποζημιώσεως του άρθρου 16 της αποφάσεως 2009/610, η Ελληνική Δημοκρατία υποστηρίζει ότι εναπόκειται στην ΕΝΑΕ να την καταγγείλει. Επιπλέον, το κράτος μέλος αυτό διαπιστώνει ότι δεν έχει προκύψει ζήτημα εφαρμογής της εγγυήσεως αυτής σε κάποια υπόθεση και επομένως οι ελληνικές αρχές δεν μπόρεσαν να επικαλεστούν την ακυρότητά της.

Εκτίμηση του Δικαστηρίου

- 68 Προκαταρκτικώς, πρέπει να υπομνησθεί ότι, όπως προκύπτει από τη νομολογία του Δικαστηρίου, το κράτος μέλος το οποίο είναι αποδέκτης αποφάσεως με την οποία υποχρεούται να ανακτήσει παράνομες ενισχύσεις που κρίθηκαν μη συμβατές προς την εσωτερική αγορά οφείλει, βάσει του άρθρου 288 ΣΛΕΕ, να λάβει όλα τα προσηκόντα μέτρα για να διασφαλίσει την εκτέλεση της αποφάσεως αυτής. Το κράτος μέλος πρέπει να ανακτήσει πράγματι τα οφειλόμενα ποσά προκειμένου να εξαλείψει τη στρέβλωση του ανταγωνισμού που προκλήθηκε από το ανταγωνιστικό πλεονέκτημα το οποίο προέκυψε από τις ενισχύσεις αυτές (απόφαση της 9ης Νοεμβρίου 2017, Επιτροπή κατά Ελλάδας, C-481/16, μη δημοσιευθείσα, EU:C:2017:845, σκέψη 23).
- 69 Πράγματι, η ανάκτηση παράνομης ενισχύσεως η οποία κρίθηκε μη συμβατή προς την εσωτερική αγορά πρέπει να πραγματοποιείται αμελλητί και σύμφωνα με τις προβλεπόμενες από το εθνικό δίκαιο του οικείου κράτους μέλους διαδικασίες, εφόσον αυτές καθιστούν δυνατή την άμεση και ουσιαστική εκτέλεση της αποφάσεως της Επιτροπής. Προς τούτο, τα οικεία κράτη μέλη υποχρεούνται να λαμβάνουν όλα τα μέτρα που προβλέπουν τα αντίστοιχα νομικά τους συστήματα, συμπεριλαμβανομένων των προσωρινών μέτρων, υπό την επιφύλαξη του δικαίου της Ένωσης (βλ., συναφώς, απόφαση της 9ης Νοεμβρίου 2017, Επιτροπή κατά Ελλάδας, C-481/16, μη δημοσιευθείσα, EU:C:2017:845, σκέψη 24).
- 70 Όσον αφορά τις περιπτώσεις στις οποίες οι παρανόμως χορηγηθείσες ενισχύσεις πρέπει να ανακτηθούν από επιχειρήσεις που αντιμετωπίζουν δυσκολίες ή τελούν σε κατάσταση πτωχεύσεως, πρέπει να υπομνησθεί ότι τέτοιες δυσκολίες δεν θίγουν την υποχρέωση ανακτήσεως της ενισχύσεως. Επομένως, το κράτος μέλος υποχρεούται, κατά περίπτωση, να ζητήσει να τεθεί η εταιρία σε εκκαθάριση, να εγγράψει την απαίτησή του στο παθητικό της εταιρίας ή να λάβει οποιοδήποτε άλλο μέτρο το οποίο θα καταστήσει δυνατή την επιστροφή της ενισχύσεως (απόφαση της 17ης Ιανουαρίου 2018, Επιτροπή κατά Ελλάδας, C-363/16, EU:C:2018:12, σκέψη 36).
- 71 Στην προκειμένη περίπτωση όμως, από τη δικογραφία προκύπτει ότι, λόγω της δυσχερούς οικονομικής καταστάσεως της ΕΝΑΕ και προκειμένου να μην πτωχεύσει η εταιρία αυτή, να μην τεθεί σε κίνδυνο η εκτέλεση των προγραμμάτων «Αρχιμήδης» και «Ποσειδών II» για το Πολεμικό Ναυτικό και, ως εκ τούτου, να μη θιγούν τα ουσιώδη συμφέροντα ασφαλείας της Ελληνικής Δημοκρατίας κατά την έννοια του άρθρου 346 ΣΛΕΕ, η Επιτροπή, το κράτος μέλος αυτό και η ΕΝΑΕ δεσμεύθηκαν να εφαρμόσουν εναλλακτική μέθοδο ανακτήσεως ώστε να θεωρήσει η Επιτροπή την απόφαση 2009/610 ως πλήρως εκτελεσθείσα.
- 72 Επομένως, για να διαπιστωθεί εάν η Ελληνική Δημοκρατία έλαβε όλα τα αναγκαία μέτρα για να συμμορφωθεί προς την απόφαση με την οποία διαπιστώθηκε η παράβαση, πρέπει να εξεταστεί εάν το κράτος μέλος αυτό τήρησε τις δεσμεύσεις που αναφέρονται αναλυτικά στην επιστολή της 1ης Δεκεμβρίου 2010 ή εάν οι επίμαχες κρατικές ενισχύσεις, όπως ορίζονται στα άρθρα 2, 3, 5, 6, 8, 9

και 11 έως 15 της αποφάσεως 2009/610 έχουν ανακτηθεί πλήρως από το εν λόγω κράτος μέλος και εάν οι πληροφορίες που απαριθμούνται στο άρθρο 19 της αποφάσεως αυτής υποβλήθηκαν στην Επιτροπή.

- 73 Πρέπει εξ αρχής να διευκρινιστεί, όσον αφορά τη διαδικασία λόγω παραβάσεως δυνάμει του άρθρου 260, παράγραφος 2, ΣΛΕΕ, ότι ως κρίσιμος χρόνος για την εκτίμηση του ζητήματος αν υπήρξε τέτοια παράβαση πρέπει να λογίζεται η ημερομηνία λήξεως της προθεσμίας που τάχθηκε με την προειδοποιητική επιστολή η οποία απεστάλη κατ' εφαρμογήν της ως άνω διατάξεως (απόφαση της 31ης Μαΐου 2018, Επιτροπή κατά Ιταλίας, C-251/17, μη δημοσιευθείσα, EU:C:2018:358, σκέψη 32).
- 74 Εν προκειμένω, όπως υπομνήσθηκε στη σκέψη 22 της παρούσας αποφάσεως, δεδομένου ότι στις 27 Νοεμβρίου 2014 η Επιτροπή απέστειλε στην Ελληνική Δημοκρατία προειδοποιητική επιστολή, σύμφωνα με τη διαδικασία του άρθρου 260, παράγραφος 2, ΣΛΕΕ, ο κατά την προηγούμενη σκέψη κρίσιμος χρόνος είναι η ημερομηνία λήξεως της προθεσμίας που είχε ταχθεί με την επιστολή αυτή, ήτοι η 27η Ιανουαρίου 2015.
- 75 Πλην όμως, δεν αμφισβητείται ότι στις 27 Ιανουαρίου 2015 οι ελληνικές αρχές δεν είχαν τηρήσει τις δεσμεύσεις της επιστολής της 1ης Δεκεμβρίου 2010.
- 76 Πράγματι, από τη δικογραφία προκύπτει ότι το μόνο μέτρο που είχε λάβει η Ελληνική Δημοκρατία έως την εν λόγω ημερομηνία είναι η θέσπιση του νόμου 4099/2012 ο οποίος ετέθη σε ισχύ στις 20 Δεκεμβρίου 2012.
- 77 Εντούτοις, πρέπει να διευκρινιστεί συναφώς ότι, όπως προκύπτει από τη δικογραφία, τόσο το διαιτητικό δικαστήριο του Διεθνούς Εμπορικού Επιμελητηρίου όσο και το Μονομελές Πρωτοδικείο Αθηνών διαπίστωσαν ότι, παρά τη θέση σε ισχύ του νόμου αυτού, η ΕΝΑΕ δεν είχε όντως αποδώσει το δημόσιο κτήμα το οποίο αφορούσε η παραχώρηση της μόνιμης δεξαμενής.
- 78 Κατά το πρωτόκολλο παραδόσεως-παραλαβής της 26ης Ιουνίου 2018, η ΕΝΑΕ προέβη στην παράδοση της κατοχής του γεωτεμαχίου με ΑΒΚ 266, περιλαμβανομένης της μόνιμης δεξαμενής της οποίας η χρήση της είχε παραχωρηθεί, καθώς και μέρους του αιγιαλού έμπροσθεν του ως άνω κτήματος. Η Ελληνική Δημοκρατία δεν απέδειξε ωστόσο ότι η εταιρία αυτή είχε όντως παραδώσει στο Ελληνικό Δημόσιο την κατοχή του κτήματος αυτού πριν από τις 27 Ιανουαρίου 2015.
- 79 Συνεπώς, δεν μπορεί να διαπιστωθεί ότι η ΕΝΑΕ είχε παραιτηθεί από τα δικαιώματά της σχετικά με την παραχώρηση της μόνιμης δεξαμενής, όπως απαιτούνταν από τις δεσμεύσεις της επιστολής της 1ης Δεκεμβρίου 2010.
- 80 Όσον αφορά το επιχείρημα της Ελληνικής Δημοκρατίας ότι η μη χρήση του εν λόγω γεωτεμαχίου από την ΕΝΑΕ προκύπτει από το γεγονός ότι η επιχείρηση αυτή δεν ασκεί καμία εμπορική δραστηριότητα από το 2010, όπως συνάγεται από την από 14 Απριλίου 2010 απόφαση του διοικητικού συμβουλίου της εν λόγω εταιρίας, διαπιστώνεται ότι δεν προκύπτει ούτε από την απόφαση αυτή ούτε από τη δικογραφία ότι η ΕΝΑΕ διέκοψε τις εμπορικές της δραστηριότητες σύμφωνα με τις δεσμεύσεις της επιστολής της 1ης Δεκεμβρίου 2010.
- 81 Πράγματι, η εν λόγω απόφαση του διοικητικού συμβουλίου δεν μπορεί να αφορά τη δέσμευση περί διακοπής των μη στρατιωτικών δραστηριοτήτων της ΕΝΑΕ για περίοδο δεκαπέντε ετών από την 1η Δεκεμβρίου 2010, καθότι προηγείται της από 27ης Οκτωβρίου 2010 επιστολής δεσμεύσεως της ΕΝΑΕ. Η απόφαση αυτή αναφέρει απλώς ότι, σε σχέση με μια σύμβαση δανείου της ΕΝΑΕ, «η μη ναυπηγική δραστηριότητα έχει προς το παρόν διακοπεί εξ ολοκλήρου».
- 82 Επιπλέον, κληθείσα από το Δικαστήριο, η Ελληνική Δημοκρατία δεν ήταν σε θέση να προσκομίσει έγγραφα βάσει των οποίων θα μπορούσε να αποδειχθεί ότι η ΕΝΑΕ τήρησε την υποχρέωση παύσεως των εμπορικών δραστηριοτήτων της για περίοδο δεκαπέντε ετών.

- 83 Επομένως, ελλείψει αποδείξεως ότι η ΕΝΑΕ διέκοψε τις εμπορικές της δραστηριότητες από την 1η Δεκεμβρίου 2010, η Ελληνική Δημοκρατία δεν απέδειξε ότι η εταιρία αυτή δεν χρησιμοποιούσε πλέον το δημόσιο κτήμα το οποίο αφορά η παραχώρηση της μόνιμης δεξαμενής.
- 84 Όσον αφορά τη δέσμευση σχετικά με την πώληση των μη στρατιωτικών περιουσιακών στοιχείων της ΕΝΑΕ ή την επιστροφή τους στο Ελληνικό Δημόσιο, είναι πρόδηλο ότι η πώληση ή η επιστροφή αυτή δεν πραγματοποιήθηκε. Συνεπώς, η δέσμευση αυτή δεν τηρήθηκε.
- 85 Όσον αφορά την εγγύηση αποζημιώσεως που αναφέρεται στο άρθρο 16 της αποφάσεως 2009/610, πρέπει να σημειωθεί ότι, κατά την επιστολή της 1ης Δεκεμβρίου 2010, η ΕΝΑΕ έπρεπε να παραιτηθεί από την ως άνω εγγύηση και να μην προχωρήσει σε καμία νομική ενέργεια με βάση ή σε συνάφεια με αυτήν. Δεν προκύπτει από τη δικογραφία ότι έλαβε χώρα παρόμοια παραίτηση ούτε ότι η Ελληνική Δημοκρατία κατέργησε την εγγύηση αυτή διά της νομοθετικής οδού. Επομένως, η Ελληνική Δημοκρατία δεν τήρησε τη δέσμευση αυτή.
- 86 Κατά τη συμφωνία μεταξύ της Επιτροπής, της Ελληνικής Δημοκρατίας και της ΕΝΑΕ που προκύπτει από την επιστολή της 1ης Δεκεμβρίου 2010, έπρεπε να τηρηθούν όλες οι δεσμεύσεις προκειμένου η απόφαση 2009/610 να θεωρηθεί προσηκόντως εκτελεσθείσα. Ως εκ τούτου, αρκούσε η μη τήρηση μίας μόνο εκ των δεσμεύσεων αυτών για να συναχθεί η αποτυχία αυτής της μεθόδου ανακτήσεως. Διαπιστώνεται ότι οι δεσμεύσεις που αναφέρονται στη σκέψη 13 της παρούσας αποφάσεως δεν τηρήθηκαν.
- 87 Όσον αφορά την κύρια υποχρέωση της Ελληνικής Δημοκρατίας να ανακτήσει πλήρως τις επίμαχες κρατικές ενισχύσεις, όπως προσδιορίζονται στα άρθρα 2, 3, 5, 6, 8, 9 και 11 έως 15 της αποφάσεως 2009/610, αρκεί η διαπίστωση ότι οι ελληνικές αρχές προδήλως δεν τήρησαν την υποχρέωση αυτή και δεν υπέβαλαν στην Επιτροπή τις πληροφορίες που απαριθμούνται στο άρθρο 19 της αποφάσεως αυτής.
- 88 Όσον αφορά το επιχείρημα της Ελληνικής Δημοκρατίας ότι τα ουσιώδη συμφέροντα ασφαλείας της, κατά την έννοια του άρθρου 346, παράγραφος 1, στοιχείο β', ΣΛΕΕ, δεν της επιτρέπουν να υπαγάγει την ΕΝΑΕ σε πτωχευτική διαδικασία, καθόσον η διαδικασία αυτή θα επηρέαζε το σύνολο των στοιχείων του ενεργητικού της εταιρίας αυτής και θα έθετε σε κίνδυνο την απρόσκοπτη συνέχιση των στρατιωτικών δραστηριοτήτων του ναυπηγείου και, ως εκ τούτου, την αμυντική ικανότητα αυτού του κράτους μέλους, ενώ υφίστατο πλέον ενδεδειγμένο μέτρο για την εκκαθάριση της εν λόγω εταιρίας, που λάμβανε υπόψη τα ουσιώδη συμφέροντα ασφαλείας του εν λόγω κράτους μέλους, ήτοι η υπαγωγή της σε ειδική διαχείριση, πρέπει να διευκρινιστεί ότι οι ελληνικές αρχές είχαν τη δυνατότητα υπαγωγής της ΕΝΑΕ σε ειδική διαχείριση πριν από τη λήξη της ταχθείσας με την προειδοποιητική επιστολή προθεσμίας, ήτοι την 27η Ιανουαρίου 2015, καθότι ο νόμος 4307/2014 ετέθη σε ισχύ στις 15 Νοεμβρίου 2014.
- 89 Όπως όμως προκύπτει από τη δικογραφία, η αίτηση για την κίνηση της διαδικασίας αυτής ασκήθηκε μόλις στις 12 Οκτωβρίου 2017.
- 90 Συνεπώς, ακόμη και αν υποθεθεί ότι η Ελληνική Δημοκρατία μπορεί να προβάλει βασίμως τα ουσιώδη συμφέροντα ασφαλείας της, κατά την έννοια του άρθρου 346, παράγραφος 1, στοιχείο β', ΣΛΕΕ, στο στάδιο της ανακτήσεως των επίμαχων κρατικών ενισχύσεων, αρκεί να επισημανθεί ότι το κράτος μέλος αυτό δεν είχε λάβει, στις 27 Ιανουαρίου 2015, το μέτρο που το ίδιο θεωρούσε ενδεδειγμένο όσον αφορά τα ουσιώδη συμφέροντα ασφαλείας του.
- 91 Ως εκ τούτου, η Ελληνική Δημοκρατία δεν μπορεί να υποστηρίξει βασίμως ότι έλαβε όλα τα αναγκαία μέτρα για την εφαρμογή της διαδικασίας ανακτήσεως των επίμαχων κρατικών ενισχύσεων. Επομένως, στις 27 Ιανουαρίου 2015 η απόφαση του Δικαστηρίου με την οποία διαπιστώθηκε η παράβαση δεν είχε ακόμη εκτελεστεί.

- 92 Κατά συνέπεια, διαπιστώνεται ότι η Ελληνική Δημοκρατία, μη έχοντας λάβει, κατά την ημερομηνία λήξεως της ταχθείσας προθεσμίας, όλα τα μέτρα που συνεπάγεται η εκτέλεση της αποφάσεως με την οποία διαπιστώθηκε η παράβαση, παρέβη τις υποχρεώσεις που υπέχει βάσει του άρθρου 260, παράγραφος 1, ΣΛΕΕ.

Επί των οικονομικών κυρώσεων

Επί της χρηματικής ποινής

Επιχειρήματα των διαδίκων

- 93 Πρώτον, η Επιτροπή θεωρεί ότι η παράβαση που προσάπτεται στην Ελληνική Δημοκρατία εξακολουθεί να υφίσταται κατά τον χρόνο εξετάσεως των πραγματικών περιστατικών από το Δικαστήριο.
- 94 Ειδικότερα, όσον αφορά την αναγγελία της 22ας Μαρτίου 2018 με την οποία η Ελληνική Δημοκρατία ενημέρωσε τον ειδικό διαχειριστή της ΕΝΑΕ για τις απαιτήσεις της σχετικά με την επιστροφή των οικείων ενισχύσεων στο πλαίσιο της διαδικασίας ειδικής διαχειρίσεως της εταιρίας αυτής, η Επιτροπή υποστηρίζει ότι η εγγραφή στον πίνακα κατατάξεως πιστωτών των απαιτήσεων που αφορούν την επιστροφή των οικείων ενισχύσεων μπορεί να θεωρηθεί, κατ' αρχήν, ενδεδειγμένο μέτρο που μπορεί να διασφαλίσει την εξάλειψη της στρεβλώσεως του ανταγωνισμού εφόσον ένα τέτοιο μέτρο συνδυαστεί είτε με την ανάκτηση του συνόλου των εν λόγω ενισχύσεων είτε με την εκκαθάριση της επιχειρήσεως και την οριστική παύση των δραστηριοτήτων της, εάν η ως άνω ανάκτηση είναι αδύνατη κατά τη διάρκεια της πτωχευτικής διαδικασίας. Η απλή αναγγελία των απαιτήσεων αυτών δεν αρκεί για να θεωρηθεί ότι το κράτος μέλος αυτό εκπλήρωσε την υποχρέωση ανακτήσεως. Η Επιτροπή προσθέτει ότι, σύμφωνα με το άρθρο 77 του νόμου 4307/2014, η επίσημη εγγραφή στον πίνακα των πιστωτών πραγματοποιείται μετά τη μεταβίβαση του ενεργητικού της οικείας επιχειρήσεως λόγω της ειδικής διαχειρίσεως στην οποία έχει υπαχθεί, και όχι πριν από τη μεταβίβαση αυτή.
- 95 Όσον αφορά το πρωτόκολλο παραδόσεως-παραλαβής με το οποίο η ΕΝΑΕ παρέδωσε την κατοχή του γεωτεμαχίου με ΑΒΚ 266 καθώς και μέρος του αιγιαλού έμπροσθεν αυτού στην ΕΤΑΔ, η Επιτροπή παρατηρεί ότι το πρωτόκολλο αυτό φέρει ημερομηνία 26 Ιουνίου 2018. Επομένως, η παράδοση αυτή πραγματοποιήθηκε με καθυστέρηση, διότι, σύμφωνα με την επιστολή της 1ης Δεκεμβρίου 2010, έπρεπε να είχε λάβει χώρα εντός έξι μηνών από την επιστολή αυτή. Εξάλλου, η Επιτροπή υποστηρίζει ότι η Ελληνική Δημοκρατία δεν έχει ακόμη διαβιβάσει χάρτη που να υποδεικνύει με ακρίβεια την περιοχή που έχει επιστραφεί στο Δημόσιο ούτε αποδεικτικά στοιχεία περί του ότι η περιοχή αυτή δεν χρησιμοποιείται πλέον από την ΕΝΑΕ.
- 96 Δεύτερον, όσον αφορά το ύψος της χρηματικής ποινής, η Επιτροπή στηρίζεται στην ανακοίνωσή της SEC(2005) 1658, της 12ης Δεκεμβρίου 2005, με τίτλο «Εφαρμογή του άρθρου [260 ΣΛΕΕ]» (ΕΕ 2007, C 126, σ. 15), και προτείνει να υπολογιστεί το ποσό της ημερήσιας χρηματικής ποινής μέσω του πολλαπλασιασμού ενός ενιαίου βασικού κατ' αποκοπήν ποσού 670 ευρώ επί συντελεστή σοβαρότητας 5, σε κλίμακα από το 1 έως το 20, και επί συντελεστή διάρκειας 3, ήτοι τον μέγιστο συντελεστή διάρκειας. Το αποτέλεσμα θα πολλαπλασιαστεί στη συνέχεια με συντελεστή «Ν», ο οποίος υπολογίζεται σε 3,48 για την Ελληνική Δημοκρατία και αντανακλά την ικανότητα πληρωμής του εμπλεκόμενου κράτους μέλους, λαμβάνοντας υπόψη προς τούτο το ακαθάριστο εγχώριο προϊόν (στο εξής: ΑΕΠ) του κράτους μέλους αυτού και τον αριθμό ψήφων του στο Συμβούλιο.

- 97 Όσον αφορά τον συντελεστή σοβαρότητας, η Επιτροπή υπογραμμίζει τον θεμελιώδη χαρακτήρα των διατάξεων της Συνθήκης ΛΕΕ στον τομέα των κρατικών ενισχύσεων, τις ζημιογόνες συνέπειες των μη συμβατών και μη ανακτηθείσων ενισχύσεων επί του ναυπηγικού κλάδου, το σημαντικό ποσό της μη ανακτηθείσας ενισχύσεως και την επανάληψη της παραβατικής συμπεριφοράς του κράτους μέλους αυτού στον τομέα των κρατικών ενισχύσεων.
- 98 Όσον αφορά τον συντελεστή διάρκειας, η Επιτροπή σημειώνει ότι η κατάσταση αυτή συνεχίζεται εδώ και πολλά έτη από την ημερομηνία δημοσίευσής της αποφάσεως με την οποία διαπιστώθηκε η παράβαση, και πλέον των 8 ετών από την κοινοποίηση της αποφάσεως 2009/610.
- 99 Όσον αφορά τον συντελεστή «N», η Επιτροπή υποστηρίζει ότι ο υπολογισμός πρέπει να γίνει με βάση την εξέλιξη του ΑΕΠ της Ελληνικής Δημοκρατίας κατά το πλέον πρόσφατο έτος για το οποίο υπάρχουν αξιόπιστα οικονομικά στοιχεία και με βάση τη στάθμιση των ψήφων του κράτους μέλους αυτού στο Συμβούλιο.
- 100 Όσον αφορά τη στάθμιση των ψήφων στο Συμβούλιο, η Επιτροπή εκτιμά ότι η μεταβολή του συστήματος ψηφοφορίας στο Συμβούλιο από την 1η Απριλίου 2017 δεν σημαίνει ότι οφείλει να προσαρμόσει την πρότασή της σχετικά με τον συντελεστή «N». Προσθέτει ότι, κατά τον χρόνο ασκήσεως της προσφυγής, το παλαιό σύστημα σταθμίσεως των ψήφων δεν είχε λήξει. Ως εκ τούτου, ο συντελεστής που προκύπτει από το παλαιό σύστημα σταθμίσεως ψήφων εξακολουθεί να αποτελεί χρήσιμη βάση αναφοράς για τον υπολογισμό των κυρώσεων.
- 101 Υπό τις συνθήκες αυτές, η Επιτροπή υποστηρίζει ότι χρηματική ποινή ύψους 34 974 ευρώ την ημέρα είναι προσαρμοσμένη στις περιστάσεις της υποθέσεως και αναλογική τόσο προς τη φερόμενη παράβαση όσο και προς την ικανότητα πληρωμής του οικείου κράτους μέλους.
- 102 Η Ελληνική Δημοκρατία υποστηρίζει, πρώτον, ότι με την αναγγελία της 22ας Μαρτίου 2018, ανήγγειλε τις απαιτήσεις της στο πλαίσιο της διαδικασίας ειδικής διαχειρίσεως στον ειδικό διαχειριστή της ΕΝΑΕ. Το κράτος μέλος αυτό προσθέτει ότι η εταιρία αυτή, διά πρωτοκόλλου παραδόσεως-παραλαβής της 26ης Ιουνίου 2018, παρέδωσε την κατοχή του γεωτεμαχίου με ΑΒΚ 266, περιλαμβανομένης της μόνιμης δεξαμενής της οποίας η χρήση τής είχε παραχωρηθεί, καθώς και μέρος του αιγιαλού έμπροσθεν αυτού. Κατά το εν λόγω κράτος μέλος, η παράδοση αυτή της κατοχής αποτελεί σημαντικό σκέλος της υποχρεώσεως ανακτήσεως των επίμαχων κρατικών ενισχύσεων.
- 103 Δεύτερον, η Ελληνική Δημοκρατία αμφισβητεί τους συντελεστές σοβαρότητας και διάρκειας της παραβάσεως που δέχθηκε η Επιτροπή.
- 104 Συναφώς, υποστηρίζει ότι η Επιτροπή δεν έλαβε υπόψη μια σειρά στοιχείων που αμβλύνουν τη σοβαρότητα της παραβάσεως, όπως το ότι η ΕΝΑΕ δεν αναπτύσσει πλέον καμία εμπορική δραστηριότητα από το 2010 και, κατά συνέπεια, δεν ασκεί πλέον καμία ανταγωνιστική πίεση σε άλλες επιχειρήσεις του ναυπηγικού τομέα. Επισημαίνει επίσης διάφορες δυσκολίες που αντιμετώπισε κατά την εκτέλεση της αποφάσεως 2009/610, μεταξύ των οποίων την απόφαση του διαιτητικού δικαστηρίου του Διεθνούς Εμπορικού Επιμελητηρίου της 27ης Ιουνίου 2017. Αμφισβητεί επίσης τη φερόμενη κατ' επανάληψη παραβατική συμπεριφορά της στον τομέα των κρατικών ενισχύσεων. Για τους λόγους αυτούς, υποστηρίζει ότι οι συντελεστές σοβαρότητας και διάρκειας δεν μπορεί να είναι μεγαλύτεροι από 1.
- 105 Όσον αφορά την ικανότητα πληρωμής, η Ελληνική Δημοκρατία εκτιμά, αφενός, ότι ο συντελεστής «N» πρέπει να επικαιροποιηθεί βάσει των πλέον πρόσφατων οικονομικών στοιχείων. Συναφώς, το κράτος μέλος αυτό υποστηρίζει ότι η Επιτροπή δεν έλαβε υπόψη την πραγματική κατάσταση της ελληνικής οικονομίας και, ειδικότερα, το γεγονός ότι το εν λόγω κράτος μέλος εξακολουθεί να υπόκειται σε πρόγραμμα μακροοικονομικής προσαρμογής, δεδομένου ότι δεν μπορεί να χρηματοδοτηθεί αποτελεσματικά από τις χρηματαγορές.

- ¹⁰⁶ Αφετέρου, η Ελληνική Δημοκρατία φρονεί ότι ο συντελεστής «N» δεν έχει υπολογισθεί ορθώς, διότι από την 1η Απριλίου 2017, η Συνθήκη εγκατέλειψε οριστικά το σύστημα των σταθμισμένων ψήφων στο Συμβούλιο και το αντικατέστησε με ένα σύστημα διπλής πλειοψηφίας των κρατών μελών και του πληθυσμού, σύμφωνα με το οποίο κάθε κράτος μέλος έχει μόνο μία ψήφο στο Συμβούλιο. Η Ελληνική Δημοκρατία υποστηρίζει ειδικότερα ότι τα κράτη μέλη με πληθυσμιακό μέγεθος και ΑΕΠ ανάλογα με τα δικά της έχουν υποστεί σοβαρή μείωση της επιρροής τους εντός του Συμβουλίου.

Εκτίμηση του Δικαστηρίου

- ¹⁰⁷ Προκαταρκτικώς, υπενθυμίζεται ότι απόκειται στο Δικαστήριο να επιβάλλει, σε κάθε υπόθεση και ανάλογα με τις συγκεκριμένες περιστάσεις της ενώπιόν του διαφοράς, καθώς και ανάλογα με τον βαθμό πειθούς και αποτροπής που κρίνει απαραίτητο, τις κατάλληλες χρηματικές κυρώσεις προκειμένου ιδίως να προλάβει την επανάληψη αναλόγων παραβάσεων του δικαίου της Ένωσης (απόφαση της 31ης Μαΐου 2018, Επιτροπή κατά Ιταλίας, C-251/17, μη δημοσιευθείσα, EU:C:2018:358, σκέψη 63).
- ¹⁰⁸ Κατά πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, η επιβολή χρηματικής ποινής δικαιολογείται κατ' αρχήν μόνον εφόσον, κατά τον χρόνο εξετάσεως των πραγματικών περιστατικών από το Δικαστήριο, η παράβαση που συνίσταται στη μη εκτέλεση προηγούμενης αποφάσεως εξακολουθεί να υφίσταται (απόφαση της 31ης Μαΐου 2018, Επιτροπή κατά Ιταλίας, C-251/17, μη δημοσιευθείσα, EU:C:2018:358, σκέψη 64).
- ¹⁰⁹ Εν προκειμένω, η Ελληνική Δημοκρατία υποστηρίζει ότι, κατά την ημερομηνία της εξετάσεως των πραγματικών περιστατικών από το Δικαστήριο, είχε εκπληρώσει τις δεσμεύσεις που αναφέρονται αναλυτικά στην επιστολή της 1ης Δεκεμβρίου 2010 και στην απόφαση 2009/610.
- ¹¹⁰ Συναφώς, η Ελληνική Δημοκρατία υποστηρίζει ότι ανήγγειλε τις απαιτήσεις της στο πλαίσιο της διαδικασίας ειδικής διαχείρισεως στον ειδικό διαχειριστή της ΕΝΑΕ και ότι παρέλαβε την κατοχή του γεωτεμαχίου με ΑΒΚ 266, συμπεριλαμβανομένης της μόνιμης δεξαμενής της οποίας τη χρήση είχε παραχωρήσει, καθώς και της ζώνης του αιγιαλού έμπροσθεν του γεωτεμαχίου αυτού.
- ¹¹¹ Πρώτον, όσον αφορά την επιχειρηματολογία σχετικά με την αναγγελία των απαιτήσεων, είναι πρόδηλο εν προκειμένω ότι, κατά την ημερομηνία της εξετάσεως των πραγματικών περιστατικών από το Δικαστήριο, η Ελληνική Δημοκρατία δεν είχε εγγράψει στον πίνακα κατατάξεως πιστωτών τις απαιτήσεις σχετικά με την επιστροφή των οικείων ενισχύσεων. Πράγματι, δεν προκύπτει από τη δικογραφία ότι ο ειδικός διαχειριστής είχε εγγράψει στον πίνακα τις απαιτήσεις αυτές. Εξάλλου, σύμφωνα με το άρθρο 77 του νόμου 4307/2014, η επίσημη εγγραφή στον πίνακα κατατάξεως πιστωτών πραγματοποιείται μετά τη μεταβίβαση του ενεργητικού της οικείας επιχειρήσεως λόγω της ειδικής διαχείρισεως στην οποία έχει υπαχθεί η επιχείρηση αυτή, και όχι πριν από τη μεταβίβαση αυτή. Πλην όμως, δεν αμφισβητείται ότι μια τέτοια μεταβίβαση ενεργητικού ουδέποτε πραγματοποιήθηκε. Ως εκ τούτου, η Ελληνική Δημοκρατία αλυσίτελώς υποστηρίζει ότι με την αναγγελία της 22ας Μαρτίου 2018 ανήγγειλε τις απαιτήσεις της στο πλαίσιο της διαδικασίας ειδικής διαχείρισεως στον ειδικό διαχειριστή της ΕΝΑΕ.
- ¹¹² Εν πάση περιπτώσει, η εγγραφή στον πίνακα κατατάξεως πιστωτών των απαιτήσεων σχετικά με την επιστροφή των οικείων ενισχύσεων δεν αρκεί, αυτή καθαυτήν, για να θεωρηθεί ότι τηρήθηκε η υποχρέωση εκτελέσεως της αποφάσεως με την οποία διαπιστώνεται η παράβαση (απόφαση της 11ης Δεκεμβρίου 2012, Επιτροπή κατά Ισπανίας, C-610/10, EU:C:2012:781, σκέψη 103). Πράγματι, μια τέτοια εγγραφή θεωρείται, κατ' αρχήν, κατάλληλο μέτρο που μπορεί να διασφαλίσει την εξάλειψη της στρεβλώσεως του ανταγωνισμού υπό τον όρο ότι ένα τέτοιο μέτρο συνοδεύεται είτε από την ανάκτηση των εν λόγω ενισχύσεων στο σύνολό τους είτε από την εκκαθάριση της επιχειρήσεως και

την οριστική παύση των δραστηριοτήτων της, σε περίπτωση που μια τέτοια ανάκτηση είναι αδύνατη κατά τη διάρκεια της πτωχευτικής διαδικασίας (απόφαση της 17ης Ιανουαρίου 2018, Επιτροπή κατά Ελλάδας, C-363/16, EU:C:2018:12, σκέψη 42).

- 113 Δεύτερον, όσον αφορά την επιχειρηματολογία σχετικά με την παράδοση της κατοχής του γεωτεμαχίου με ABK 266, αρκεί να διευκρινιστεί ότι, εν πάση περιπτώσει, πρόκειται για μερική απλώς εκτέλεση της υποχρέωσης ανακτήσεως. Η μεταβίβαση αυτή δεν εξασφαλίζει, αυτή καθεαυτήν, την πλήρη ανάκτηση των επίμαχων κρατικών ενισχύσεων ούτε την τήρηση όλων των δεσμεύσεων που περιγράφονται λεπτομερώς στην επιστολή της 1ης Δεκεμβρίου 2010.
- 114 Επομένως, η Ελληνική Δημοκρατία δεν μπορεί να υποστηρίξει ότι κατά την ημερομηνία της εξετάσεως των πραγματικών περιστατικών από το Δικαστήριο είχε λάβει όλα τα αναγκαία μέτρα για την εκτέλεση της αποφάσεως με την οποία διαπιστώθηκε η παράβαση.
- 115 Κατόπιν των ανωτέρω, διαπιστώνεται ότι η παράβαση που προσάπτεται στην Ελληνική Δημοκρατία εξακολουθούσε να υφίσταται κατά τον χρόνο εξετάσεως των πραγματικών περιστατικών της υπό κρίση υποθέσεως από το Δικαστήριο.
- 116 Υπό τις συνθήκες αυτές, η καταδίκη της Ελληνικής Δημοκρατίας στην καταβολή χρηματικής ποινής συνιστά πρόσφορο οικονομικής φύσεως μέσο ώστε το κράτος μέλος αυτό να λάβει τα αναγκαία μέτρα για να παύσει τη διαπιστωθείσα παράβαση και να εξασφαλίσει την πλήρη εκτέλεση της αποφάσεως με την οποία διαπιστώθηκε η παράβαση.
- 117 Κατά πάγια νομολογία, η χρηματική ποινή πρέπει να είναι ανάλογη προς τον βαθμό πίεσεως που απαιτείται ώστε το κράτος μέλος που δεν εκτέλεσε απόφαση με την οποία διαπιστώθηκε παράβαση να μεταβάλει τη συμπεριφορά του και να θέσει τέρμα στην προσαπτόμενη παράβαση (απόφαση της 31ης Μαΐου 2018, Επιτροπή κατά Ιταλίας, C-251/17, μη δημοσιευθείσα, EU:C:2018:358, σκέψη 68).
- 118 Στο Δικαστήριο εναπόκειται, κατά την άσκηση της συναφούς εξουσίας εκτιμήσεως που διαθέτει, να καθορίζει το ύψος της χρηματικής ποινής κατά τρόπον ώστε να είναι, αφενός, προσαρμοσμένο στις περιστάσεις και, αφετέρου, ανάλογο τόσο προς τη διαπιστωθείσα παράβαση όσο και προς την ικανότητα πληρωμής του οικείου κράτους μέλους (απόφαση της 31ης Μαΐου 2018, Επιτροπή κατά Ιταλίας, C-251/17, μη δημοσιευθείσα, EU:C:2018:358, σκέψη 69).
- 119 Οι προτάσεις της Επιτροπής σχετικά με τη χρηματική ποινή δεν δεσμεύουν το Δικαστήριο και συνιστούν απλώς χρήσιμη βάση αναφοράς. Ομοίως, κατευθυντήριες γραμμές όπως οι περιεχόμενες στις ανακοινώσεις της Επιτροπής δεν δεσμεύουν το Δικαστήριο, αλλά συμβάλλουν στην εξασφάλιση της διαφάνειας, της προβλεψιμότητας και της ασφάλειας δικαίου στη δράση της Επιτροπής, όταν το όργανο αυτό διατυπώνει προτάσεις προς το Δικαστήριο. Ειδικότερα, στο πλαίσιο διαδικασίας βάσει του άρθρου 260, παράγραφος 2, ΣΛΕΕ, η οποία αφορά εξακολούθηση της παραβάσεως κράτους μέλους παρά το γεγονός ότι η παράβαση διαπιστώθηκε με μια πρώτη απόφαση εκδοθείσα δυνάμει του άρθρου 258 ΣΛΕΕ ή του άρθρου 108, παράγραφος 2, ΣΛΕΕ, το Δικαστήριο πρέπει να έχει τη δυνατότητα να επιβάλλει ελευθέρως χρηματική ποινή σε ύψος και με τη μορφή που ενδείκνυνται κατά την κρίση του προκειμένου να παρακινηθεί το κράτος μέλος αυτό να παύσει τη μη εκπλήρωση των υποχρεώσεων που υπέχει από την ως άνω πρώτη απόφαση του Δικαστηρίου (βλ., συναφώς, απόφαση της 31ης Μαΐου 2018, Επιτροπή κατά Ιταλίας, C-251/17, μη δημοσιευθείσα, EU:C:2018:358, σκέψη 70).
- 120 Για τους σκοπούς του προσδιορισμού του ύψους της χρηματικής ποινής, τα βασικά κριτήρια που πρέπει να λαμβάνονται υπόψη για να εξασφαλίζεται ο χαρακτήρας της ως μέτρου εξαναγκασμού με σκοπό την ομοιόμορφη και αποτελεσματική εφαρμογή του δικαίου της Ένωσης είναι, κατ' αρχήν, η σοβαρότητα της παραβάσεως, η διάρκειά της και η ικανότητα πληρωμής του οικείου κράτους μέλους. Για την εφαρμογή των κριτηρίων αυτών πρέπει να λαμβάνονται υπόψη ιδίως οι συνέπειες τη μη

εκτελέσεως επί των ιδιωτικών και δημοσίων συμφερόντων, καθώς και ο βαθμός επείγοντος της συμμορφώσεως του οικείου κράτους μέλους προς τις υποχρεώσεις του (απόφαση της 31ης Μαΐου 2018, Επιτροπή κατά Ιταλίας, C-251/17, μη δημοσιευθείσα, EU:C:2018:358, σκέψη 71).

- 121 Κατά πρώτον, όσον αφορά τη σοβαρότητα της παραβάσεως, όπως επισήμανε ο γενικός εισαγγελέας στο σημείο 124 των προτάσεών του, πρέπει να τονιστεί ο θεμελιώδης χαρακτήρας των διατάξεων της Συνθήκης στον τομέα των κρατικών ενισχύσεων.
- 122 Πράγματι, οι κανόνες στους οποίους στηρίζονται τόσο η απόφαση 2009/610 όσο και η απόφαση με την οποία διαπιστώθηκε η παράβαση συνιστούν έκφραση του σκοπού της εγκαθίδρυσεως της εσωτερικής αγοράς, ήτοι μιας από τις ουσιώδεις αποστολές που ανατίθενται στην Ευρωπαϊκή Ένωση τόσο δυνάμει του άρθρου 3, παράγραφος 3, ΣΕΕ όσο και του πρωτοκόλλου (αριθ. 27) σχετικά με την εσωτερική αγορά και τον ανταγωνισμό, το οποίο, κατ' εφαρμογήν του άρθρου 51 ΣΕΕ, αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα των Συνθηκών και ορίζει ότι η εσωτερική αγορά περιλαμβάνει σύστημα που εξασφαλίζει ότι δεν στρεβλώνεται ο ανταγωνισμός.
- 123 Η σπουδαιότητα των διατάξεων του δικαίου της Ένωσης που δεν τηρήθηκαν εν προκειμένω έγκειται ιδίως στο γεγονός ότι, με την επιστροφή των ενισχύσεων οι οποίες κρίθηκαν παράνομες και μη συμβατές προς την εσωτερική αγορά, εξαλείφεται η στρέβλωση του ανταγωνισμού που οφειλόταν στο απορρέον από τη χορήγησή τους ανταγωνιστικό πλεονέκτημα και ότι, με την επιστροφή τους, ο αποδέκτης τους χάνει το πλεονέκτημα το οποίο διέθετε έναντι των ανταγωνιστών του στην αγορά (απόφαση της 11ης Δεκεμβρίου 2012, Επιτροπή κατά Ισπανίας, C-610/10, EU:C:2012:781, σκέψη 127).
- 124 Όσον αφορά την παράβαση που διαπιστώθηκε στην υπό κρίση υπόθεση, πρέπει να υπομνησθεί, πρώτον, ότι η Ελληνική Δημοκρατία ούτε ανέκτησε πλήρως τις επίμαχες κρατικές ενισχύσεις ούτε τήρησε τις δεσμεύσεις που αναφέρονται λεπτομερώς στην επιστολή της 1ης Δεκεμβρίου 2010. Εντούτοις, λαμβανομένης υπόψη της αρχής που υπομνήσθηκε στη σκέψη 118 της παρούσας αποφάσεως κατά την οποία η χρηματική ποινή πρέπει να είναι προσαρμοσμένη στις περιστάσεις και ανάλογη προς τη διαπιστωθείσα παράβαση, πρέπει να ληφθεί υπόψη το γεγονός ότι η ΕΝΑΕ, εκπροσωπούμενη από τον ειδικό διαχειριστή της, παρέδωσε στην ΕΤΑΔ την κατοχή του γεωτεμαχίου με ΑΒΚ 266, περιλαμβανομένης της μόνιμης δεξαμενής της οποίας η χρήση τής είχε παραχωρηθεί, καθώς και της ζώνης του αιγιαλού έμπροσθεν του γεωτεμαχίου αυτού, και ότι το γεωτεμάχιο αυτό αντιπροσωπεύει σημαντικό μέρος των μη στρατιωτικών περιουσιακών στοιχείων της ΕΝΑΕ.
- 125 Δεύτερον, πρέπει να τονιστεί το αξιοσημείωτο ύψος του ποσού της ενισχύσεως που δεν έχει ανακτηθεί. Πράγματι, όπως επισήμανε ο γενικός εισαγγελέας στο σημείο 125 των προτάσεών του, το προς ανάκτηση ποσό αυξάνεται συνεχώς με τους σχετικούς τόκους και κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση υπερέβαινε τα 670 εκατομμύρια ευρώ, ήτοι περισσότερο από 2,6 φορές το αρχικό ποσό.
- 126 Τρίτον, πρέπει να ληφθεί υπόψη το γεγονός ότι η αγορά του ναυπηγικού κλάδου έχει διασυνοριακό χαρακτήρα. Δραστηριότητες στο πλαίσιο του οικονομικού αυτού κλάδου αναπτύσσονται στο σύνολο σχεδόν των κρατών μελών. Επομένως, οι ζημιογόνες συνέπειες των μη συμβατών ενισχύσεων που δεν έχουν ανακτηθεί έχουν αντίκτυπο σε επιχειρήσεις όχι μόνο στην Ελλάδα αλλά στα λοιπά κράτη μέλη της Ένωσης.
- 127 Τέταρτον, όσον αφορά το επιχείρημα της Ελληνικής Δημοκρατίας ότι υφίστανται περιστάσεις που αμβλύνουν τη σοβαρότητα της παραβάσεως, ιδίως δυσχέρειες όπως η κωλυσιεργία και η έλλειψη συνεργασίας από την πλευρά της ΕΝΑΕ κατά την εφαρμογή των δεσμεύσεων που περιγράφονται λεπτομερώς στην επιστολή της 1ης Δεκεμβρίου 2010 και τα αποτελέσματα της αποφάσεως του διαιτητικού δικαστηρίου του Διεθνούς Εμπορικού Επιμελητηρίου της 27ης Ιουνίου 2017, πρέπει να υπομνησθεί ότι, κατά πάγια νομολογία, δυσχέρειες νομικής, πολιτικής ή πρακτικής φύσεως τις οποίες το κράτος μέλος αντιμετώπισε κατά την εκτέλεση αποφάσεως με την οποία διατάσσεται η ανάκτηση των παράνομων ενισχύσεων, χωρίς να προβεί σε καμία ουσιαστική ενέργεια έναντι των οικείων επιχειρήσεων προς ανάκτηση της ενισχύσεως και χωρίς να προτείνει στην Επιτροπή εναλλακτικούς

τρόπους εκτελέσεως της αποφάσεως αυτής που θα καθιστούσαν δυνατή την υπέρβαση των δυσχερειών αυτών, δεν μπορούν να δικαιολογήσουν τη μη τήρηση από το ως άνω κράτος μέλος των υποχρεώσεων που υπέχει από το δίκαιο της Ένωσης. Το ίδιο ισχύει και ως προς τα προβαλλόμενα εσωτερικά προβλήματα που ανέκυψαν κατά την εκτέλεση της αποφάσεως της Επιτροπής (απόφαση της 9ης Νοεμβρίου 2017, Επιτροπή κατά Ελλάδας, C-481/16, μη δημοσιευθείσα, EU:C:2017:845, σκέψη 29). Επομένως, υπό τις συνθήκες αυτές, οι δυσχέρειες που επικαλείται η Ελληνική Δημοκρατία δεν μπορούν να θεωρηθούν, εν προκειμένω, ελαφρυντικές περιστάσεις.

- 128 Τέλος, διαπιστώνεται η επανάληψη της παραβατικής συμπεριφοράς του κράτους μέλους αυτού στον τομέα των κρατικών ενισχύσεων. Πράγματι, η Ελληνική Δημοκρατία καταδικάστηκε, αφενός, στο πλαίσιο προσφυγής βάσει του άρθρου 108, παράγραφος 2, ΣΛΕΕ λόγω της μη εκτελέσεως των αποφάσεων ανακτήσεως ενισχύσεων, στις υποθέσεις επί των οποίων εκδόθηκαν οι αποφάσεις της 1ης Μαρτίου 2012, Επιτροπή κατά Ελλάδας (C-354/10, μη δημοσιευθείσα, EU:C:2012:109), της 17ης Οκτωβρίου 2013, Επιτροπή κατά Ελλάδας (C-263/12, μη δημοσιευθείσα, EU:C:2013:673), της 9ης Νοεμβρίου 2017, Επιτροπή κατά Ελλάδας (C-481/16, μη δημοσιευθείσα, EU:C:2017:845), και της 17ης Ιανουαρίου 2018, Επιτροπή κατά Ελλάδας (C-363/16, EU:C:2018:12), και, αφετέρου, στο πλαίσιο προσφυγής βάσει του άρθρου 228, παράγραφος 2, τρίτο εδάφιο, ΕΚ στην υπόθεση επί της οποίας εκδόθηκε η απόφαση της 7ης Ιουλίου 2009, Επιτροπή κατά Ελλάδας (C-369/07, EU:C:2009:428).
- 129 Επιβάλλεται η διαπίστωση ότι, εν προκειμένω, η παράβαση των κανόνων της Συνθήκης περί κρατικών ενισχύσεων είναι βαρύνουσα σημασίας.
- 130 Κατά δεύτερον, η διάρκεια της παραβάσεως πρέπει να υπολογίζεται με βάση τον χρόνο κατά τον οποίο το Δικαστήριο εξετάζει τα πραγματικά περιστατικά και όχι τον χρόνο ασκήσεως της προσφυγής της Επιτροπής (απόφαση της 31ης Μαΐου 2018, Επιτροπή κατά Ιταλίας, C-251/17, μη δημοσιευθείσα, EU:C:2018:358, σκέψη 78).
- 131 Υπό τις συνθήκες αυτές, δεδομένου ότι η Ελληνική Δημοκρατία δεν μπόρεσε να αποδείξει ότι έχει παύσει η παράβαση της υποχρεώσεώς της να εκτελέσει πλήρως την απόφαση με την οποία διαπιστώθηκε η παράβαση, πρέπει να γίνει δεκτό ότι η εν λόγω παράβαση εξακολουθεί να υφίσταται πλέον των έξι ετών από την ημερομηνία δημοσιεύσεως της εν λόγω αποφάσεως και, επομένως, η διάρκειά της είναι σημαντική.
- 132 Κατά τρίτον, όσον αφορά την ικανότητα πληρωμής και ειδικότερα την πρόταση της Επιτροπής περί πολλαπλασιασμού του βασικού ποσού με ειδικό συντελεστή εφαρμοστέο στην Ελληνική Δημοκρατία, το Δικαστήριο έχει επανειλημμένως κρίνει ότι αυτή η μέθοδος υπολογισμού αποτελεί κατάλληλο τρόπο που λαμβάνει υπόψη την ικανότητα πληρωμής του οικείου κράτους μέλους διατηρώντας ταυτόχρονα μια εύλογη διαφοροποίηση στον τρόπο αντιμετώπισης των διαφόρων κρατών μελών (απόφαση της 7ης Ιουλίου 2009, Επιτροπή κατά Ελλάδας, C-369/07, EU:C:2009:428, σκέψη 123).
- 133 Πράγματι, όπως επισήμανε ο γενικός εισαγγελέας στο σημείο 132 των προτάσεών του, το Δικαστήριο έχει επανειλημμένως δεχθεί, για τον υπολογισμό των οικονομικών κυρώσεων, να λάβει υπόψη το ΑΕΠ του οικείου κράτους μέλους και τον αριθμό ψήφων που διαθέτει στο Συμβούλιο (βλ., συναφώς, αποφάσεις της 4ης Ιουλίου 2000, Επιτροπή κατά Ελλάδας, C-387/97, EU:C:2000:356, σκέψη 88, της 25ης Νοεμβρίου 2003, Επιτροπή κατά Ισπανίας, C-278/01, EU:C:2003:635, σκέψη 59, της 10ης Ιανουαρίου 2008, Επιτροπή κατά Πορτογαλίας, C-70/06, EU:C:2008:3, σκέψη 48, και της 4ης Ιουνίου 2009, Επιτροπή κατά Ελλάδας, C-109/08, EU:C:2009:346, σκέψη 42).
- 134 Όσον αφορά το κριτήριο του ΑΕΠ, από τη νομολογία του Δικαστηρίου προκύπτει ότι πρέπει να λαμβάνεται υπόψη η πρόσφατη εξέλιξη του ΑΕΠ του κράτους μέλους αυτού, ως έχει κατά τον χρόνο της εξετάσεως των πραγματικών περιστατικών από το Δικαστήριο (απόφαση της 31ης Μαΐου 2018, Επιτροπή κατά Ιταλίας, C-251/17, μη δημοσιευθείσα, EU:C:2018:358, σκέψη 81 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

- 135 Πρέπει συνεπώς να ληφθεί υπόψη το γεγονός, αφενός, ότι το ΑΕΠ της Ελληνικής Δημοκρατίας μειώθηκε πλέον του 25 % μεταξύ του 2010 και του 2016 και, αφετέρου, ότι το 2017 το ΑΕΠ σημείωσε αύξηση για πρώτη φορά από το 2007. Το μέγεθος αυτής της οικονομικής κρίσης λαμβάνεται επομένως δεόντως υπόψη από το Δικαστήριο για τον προσδιορισμό του ύψους της χρηματικής ποινής.
- 136 Όσον αφορά το κριτήριο του αριθμού ψήφων που διαθέτει στο Συμβούλιο ένα κράτος μέλος, πρέπει να διευκρινιστεί ότι, δυνάμει του άρθρου 3, παράγραφος 1, του πρωτοκόλλου (αριθ. 36) σχετικά με τις μεταβατικές διατάξεις, από την 1η Νοεμβρίου 2014 ετέθη σε ισχύ μια νέα διαδικασία ειδικής πλειοψηφίας, η διπλή πλειοψηφία.
- 137 Σύμφωνα με το άρθρο 3, παράγραφος 2, του πρωτοκόλλου αυτού, τα κράτη μέλη μπορούν, έως τις 31 Μαρτίου 2017, να ζητήσουν ψηφοφορία βάσει του προηγούμενου κανόνα ειδικής πλειοψηφίας.
- 138 Ως εκ τούτου, από την 1η Απριλίου 2017, το σύστημα των σταθμισμένων ψήφων αντικαθίσταται από το σύστημα διπλής πλειοψηφίας κατά το οποίο η ειδική πλειοψηφία επιτυγχάνεται όταν συγκεντρώνεται τουλάχιστον το 55 % των μελών του Συμβουλίου ή το 72 % των μελών αυτών, εάν η πρόταση δεν προέρχεται από την Επιτροπή ή τον Ύπατο Εκπρόσωπο της Ένωσης για θέματα εξωτερικής πολιτικής και πολιτικής ασφαλείας, εφόσον αντιπροσωπεύουν τουλάχιστον το 65 % του συνολικού πληθυσμού της Ένωσης.
- 139 Λαμβανομένων υπόψη των όρων του νέου συστήματος της διπλής πλειοψηφίας και των διαφορών που παρουσιάζει σε σχέση με το παλαιό σύστημα των σταθμισμένων ψήφων, το νέο σύστημα διπλής πλειοψηφίας δεν μπορεί να εφαρμοστεί ευθέως στο μηχανισμό υπολογισμού των κυρώσεων και, συνεπώς, δεν μπορεί να αντικαταστήσει αποτελεσματικά για τους σκοπούς αυτούς το παλαιό σύστημα των σταθμισμένων ψήφων.
- 140 Πράγματι, όπως επισήμανε ο γενικός εισαγγελέας στο σημείο 140 των προτάσεων του, το νέο σύστημα διπλής πλειοψηφίας δεν παρέχει επαρκή κριτήρια για τον ορθό προσδιορισμό της ικανότητας πληρωμής των κρατών μελών.
- 141 Επιπλέον, πρέπει να τονιστεί ότι στη νομολογία του που είναι μεταγενέστερη της 1ης Απριλίου 2017, ημερομηνία από την οποία το παλαιό σύστημα των σταθμισμένων ψήφων δεν ισχύει πλέον, το Δικαστήριο λαμβάνει υπόψη για τους σκοπούς της εκτιμήσεως της ικανότητας πληρωμής των κρατών μελών μόνον το ΑΕΠ του οικείου κράτους μέλους (αποφάσεις της 22ας Φεβρουαρίου 2018, Επιτροπή κατά Ελλάδας, C-328/16, EU:C:2018:98, και της 31ης Μαΐου 2018, Επιτροπή κατά Ιταλίας, C-251/17, μη δημοσιευθείσα, EU:C:2018:358).
- 142 Στο πλαίσιο αυτό, για τους σκοπούς της εκτιμήσεως της ικανότητας πληρωμής της Ελληνικής Δημοκρατίας, δεν απαιτείται να ληφθεί υπόψη το κριτήριο του αριθμού των ψήφων που έχει το κράτος μέλος αυτό στο Συμβούλιο ή το νέο σύστημα της διπλής πλειοψηφίας, αλλά, ως κυριότερο στοιχείο, πρέπει να ληφθεί ως βάση το ΑΕΠ του εν λόγω κράτους μέλους.
- 143 Όσον αφορά την περιοδικότητα της χρηματικής ποινής, πρέπει να ληφθεί υπόψη η ιδιομορφία των ενεργειών ανακτήσεως των επίμαχων ενισχύσεων, την οποία επικαλείται η Ελληνική Δημοκρατία.
- 144 Φαίνεται ότι θα είναι εξαιρετικά δυσχερές για την Ελληνική Δημοκρατία να επιτύχει εντός σύντομου χρονικού διαστήματος πλήρη εκτέλεση της αποφάσεως 2009/610 και, ως εκ τούτου, της αποφάσεως με την οποία διαπιστώθηκε η παράβαση, λαμβανομένου υπόψη ότι οι σχετικές ενέργειες δεν μπορούν να γίνουν αυτοστιγμεί και ο αντίκτυπός τους δεν μπορεί να γίνει αμέσως αντιληπτός.
- 145 Δεδομένης της ιδιαιτερότητας αυτής, είναι πιθανόν το εν λόγω κράτος μέλος να επιτύχει ουσιώδη βελτίωση του βαθμού εκτελέσεως της αποφάσεως 2009/610, χωρίς όμως να επιτευχθεί πλήρης εκτέλεση της αποφάσεως αυτής εντός σύντομου χρονικού διαστήματος.

- 146 Επομένως, η ενδεχόμενη διαπίστωση της παύσεως της επίμαχης παραβάσεως μπορεί να γίνει μόνο μετά την πάροδο χρονικού διαστήματος που να καθιστά δυνατή τη συνολική εκτίμηση των επιτευχθέντων αποτελεσμάτων.
- 147 Κατά συνέπεια, πρέπει να καθοριστεί μια εξαμηνιαία ποινή προκειμένου η Επιτροπή να μπορέσει να αξιολογήσει την πρόοδο των μέτρων εκτελέσεως της αποφάσεως αυτής, λαμβανομένης υπόψη της καταστάσεως που θα επικρατεί στο τέλος της εν λόγω περιόδου.
- 148 Συνεπώς, η Ελληνική Δημοκρατία πρέπει να υποχρεωθεί να καταβάλει στην Επιτροπή χρηματική ποινή ύψους 7 294 000 ευρώ ανά εξάμηνο καθυστέρησης στην εφαρμογή των μέτρων που απαιτούνται για τη συμμόρφωση προς την απόφαση με την οποία διαπιστώθηκε η παράβαση, από την ημερομηνία δημοσίευσής της παρούσας αποφάσεως και μέχρι την ημερομηνία πλήρους εκτελέσεως της αποφάσεως αυτής.

Επί του κατ' αποκοπήν ποσού

Επιχειρήματα των διαδίκων

- 149 Όσον αφορά το ύψος του κατ' αποκοπήν ποσού, η Επιτροπή προτείνει στο Δικαστήριο να το προσδιορίσει μέσω του πολλαπλασιασμού ενός ημερήσιου ποσού επί τον αριθμό των ημερών εξακολουθήσεως της παραβάσεως.
- 150 Η Επιτροπή προτείνει, για τον υπολογισμό του κατ' αποκοπήν ποσού, την εφαρμογή του ίδιου συντελεστή σοβαρότητας και του ίδιου συντελεστή «N» που εφαρμόζονται και στο πλαίσιο της χρηματικής ποινής. Αντιθέτως, το βασικό ποσό για τον υπολογισμό του κατ' αποκοπήν ποσού καθορίζεται σε 220 ευρώ ανά ημέρα. Σε αντίθεση με ό,τι προβλέπεται για τον υπολογισμό της χρηματικής ποινής, δεν εφαρμόζεται συντελεστής διάρκειας, δεδομένου ότι η διάρκεια της παραβάσεως έχει ήδη ληφθεί υπόψη με τον πολλαπλασιασμό ημερήσιου ποσού επί τον αριθμό ημερών εξακολουθήσεως της παραβάσεως.
- 151 Στη βάση αυτή, η Επιτροπή προτείνει την καταβολή ενός κατ' αποκοπήν ποσού υπολογιζομένου μέσω του πολλαπλασιασμού του ποσού των 3 828 ευρώ επί τον αριθμό των ημερών που θα έχουν παρέλθει από την ημερομηνία δημοσίευσής της αποφάσεως με την οποία διαπιστώθηκε η παράβαση μέχρι την ημερομηνία εκτελέσεως από το κράτος μέλος των υποχρεώσεών του ή, σε περίπτωση μη εκτελέσεώς τους, μέχρι την ημερομηνία δημοσίευσής της παρούσας αποφάσεως.
- 152 Η Ελληνική Δημοκρατία δεν προέβαλε συγκεκριμένα επιχειρήματα σχετικά με το κατ' αποκοπήν ποσό. Στο μέτρο που για τον υπολογισμό του η Επιτροπή χρησιμοποιεί τα ίδια κριτήρια με αυτά που χρησιμοποιήθηκαν για τον υπολογισμό της χρηματικής ποινής, όπως η σοβαρότητα και η διάρκεια της παραβάσεως, επιβάλλεται να ληφθούν υπόψη τα επιχειρήματα που προέβαλε η Ελληνική Δημοκρατία σχετικά με τη χρηματική ποινή.

Εκτίμηση του Δικαστηρίου

- 153 Προκαταρκτικώς, υπενθυμίζεται ότι, κατά την άσκηση της εξουσίας εκτιμήσεως που του απονέμεται στον συγκεκριμένο τομέα, το Δικαστήριο έχει την ευχέρεια επιβολής, σωρευτικώς, χρηματικής ποινής και κατ' αποκοπήν ποσού (απόφαση της 31ης Μαΐου 2018, Επιτροπή κατά Ιταλίας, C-251/17, μη δημοσιευθείσα, EU:C:2018:358, σκέψη 96).
- 154 Η επιβολή της υποχρεώσεως καταβολής κατ' αποκοπήν ποσού και ο καθορισμός του ύψους του ποσού αυτού πρέπει, σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση, να αποφασίζονται βάσει του συνόλου των κρίσιμων στοιχείων που συνδέονται τόσο με τα χαρακτηριστικά της διαπιστωθείσας παραβάσεως όσο και με τη

συμπεριφορά του κράτους μέλους το οποίο αφορά η διαδικασία που κινήθηκε δυνάμει του άρθρου 260 ΣΛΕΕ. Συναφώς, το άρθρο αυτό παρέχει στο Δικαστήριο ευρεία εξουσία εκτιμήσεως προκειμένου να κρίνει αν πρέπει να επιβάλει μια τέτοια κύρωση και, σε καταφατική περίπτωση, ποιο πρέπει να είναι το ύψος αυτής (απόφαση της 31ης Μαΐου 2018, Επιτροπή κατά Ιταλίας, C-251/17, μη δημοσιευθείσα, EU:C:2018:358, σκέψη 97).

- 155 Στην υπό κρίση υπόθεση το σύνολο των νομικών και πραγματικών στοιχείων που συνδέονται με τη διαπίστωση της παραβάσεως αποτελεί ένδειξη περί του ότι για την αποτελεσματική πρόληψη ανάλογων μελλοντικών παραβάσεων των διατάξεων του δικαίου της Ένωσης μπορεί να απαιτείται η λήψη ενός αποτρεπτικού μέτρου, όπως είναι η επιβολή κατ' αποκοπήν ποσού.
- 156 Υπό τις περιστάσεις αυτές, εναπόκειται στο Δικαστήριο, στο πλαίσιο της εξουσίας εκτιμήσεως που διαθέτει, να καθορίσει το ύψος του κατ' αποκοπήν ποσού ώστε αυτό να είναι, αφενός, προσαρμοσμένο στις περιστάσεις και, αφετέρου, ανάλογο προς τη διαπραχθείσα παράβαση (απόφαση της 31ης Μαΐου 2018, Επιτροπή κατά Ιταλίας, C-251/17, μη δημοσιευθείσα, EU:C:2018:358, σκέψη 99).
- 157 Μεταξύ των κρίσιμων συναφών παραγόντων περιλαμβάνονται, ιδίως, η σοβαρότητα της διαπιστωθείσας παραβάσεως και το χρονικό διάστημα επί το οποίο εξακολούθησε η παράβαση από τη δημοσίευση της αποφάσεως με την οποία διαπιστώθηκε η τέλεσή της (απόφαση της 31ης Μαΐου 2018, Επιτροπή κατά Ιταλίας, C-251/17, μη δημοσιευθείσα, EU:C:2018:358, σκέψη 100).
- 158 Οι περιστάσεις της υπό κρίση περιπτώσεως που πρέπει να ληφθούν υπόψη προκύπτουν ιδίως από τα εκτιθέμενα στις σκέψεις 120 έως 142 της παρούσας αποφάσεως σχετικά με τη σοβαρότητα και τη διάρκεια της παραβάσεως, καθώς και με την ικανότητα πληρωμής του συγκεκριμένου κράτους μέλους.
- 159 Κατόπιν των ανωτέρω, το κατ' αποκοπήν ποσό που οφείλει να καταβάλει η Ελληνική Δημοκρατία καθορίζεται, κατά δίκαιη εκτίμηση των περιστάσεων της υπό κρίση υποθέσεως, σε 10 000 000 ευρώ.
- 160 Κατά συνέπεια, η Ελληνική Δημοκρατία πρέπει να υποχρεωθεί να καταβάλει στην Επιτροπή κατ' αποκοπήν ποσό ύψους 10 000 000 ευρώ.

Επί των δικαστικών εξόδων

- 161 Κατά το άρθρο 138, παράγραφος 1, του Κανονισμού Διαδικασίας, ο ηττηθείς διάδικος καταδικάζεται στα δικαστικά έξοδα εφόσον υπάρχει σχετικό αίτημα του νικήσαντος διαδίκου. Δεδομένου ότι η Επιτροπή ζήτησε να καταδικασθεί η Ελληνική Δημοκρατία στα δικαστικά έξοδα και διαπιστώθηκε η ύπαρξη παραβάσεως, η Ελληνική Δημοκρατία πρέπει να καταδικαστεί στα δικαστικά έξοδα.

Για τους λόγους αυτούς, το Δικαστήριο (πρώτο τμήμα) αποφασίζει:

- 1) **Η Ελληνική Δημοκρατία, μη έχοντας λάβει κατά την ημερομηνία λήξεως της προθεσμίας που είχε ταχθεί με την προειδοποιητική επιστολή της 27ης Νοεμβρίου 2014 της Ευρωπαϊκής Επιτροπής όλα τα μέτρα που συνεπάγεται η εκτέλεση της αποφάσεως της 28ης Ιουνίου 2012, Επιτροπή κατά Ελλάδας (C-485/10, μη δημοσιευθείσα, EU:C:2012:395), παρέβη τις υποχρεώσεις που υπέχει βάσει του άρθρου 260, παράγραφος 1, ΣΛΕΕ.**
- 2) **Υποχρεώνει την Ελληνική Δημοκρατία να καταβάλει στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή χρηματική ποινή ύψους 7 294 000 ευρώ ανά εξάμηνο από της δημοσιεύσεως της παρούσας αποφάσεως έως την ημερομηνία εκτελέσεως της αποφάσεως της 28ης Ιουνίου 2012, Επιτροπή κατά Ελλάδας (C-485/10, μη δημοσιευθείσα, EU:C:2012:395).**

3) Υποχρεώνει την Ελληνική Δημοκρατία να καταβάλει στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατ' αποκοπήν ποσό ύψους 10 000 000 ευρώ.

4) Καταδικάζει την Ελληνική Δημοκρατία στα δικαστικά έξοδα.

Silva de Lapuerta

Bonichot

Arabadjiev

Fernlund

Rodin

Δημοσιεύθηκε σε δημόσια συνεδρίαση στο Λουξεμβούργο στις 14 Νοεμβρίου 2018.

Ο Γραμματέας
A. Calot Escobar

Ο Πρόεδρος
K. Lenaerts